

ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԵՎ ՆՈՐԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵՆՏՐՈՆ



ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

7

ԱՐՄԵՆ ՂՈՒԿԱՍՅԱՆ

2021 թ.

**ԹԵՄԱ 1. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԻ ՎԱՂ ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ Ք.Ծ.Ա. III-I
ՀԱԶԱՐԱՄՅԱԿՆԵՐՈՒՄ (10 ԺԱՄ)**

**1. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԻ ՎԱՂ ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ Ք.Ծ.Ա. III-II ՀԱԶԱՐԱՄՅԱԿՈՒՄ,
ՌԱԶՄԱ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ: (2 ԺԱՄ)**

Ա) Արատտա, Հայասա (1 ժամ):

Հայկական լեռնաշխարհը վաղնջական ժամանակներից բնակեցված է եղել բազմաթիվ ցեղերով, որոնց գերակշիռ մասը հայկական էր: Որոշ գիտնականների կարծիքով՝ Հայկական լեռնաշխարհի առաջին վաղ պետական կազմավորումը կոչվել է **Արատտա (Ք.ա. XXVIII-XXVII դդ.)**: Այդ մասին իմանում ենք Միջագետքի հարավում բնակված **շումերների** արձանագրություններից: Այն հիշատակվում է որպես բարձր լեռնային երկիր՝ հարուստ մետաղներով և այլ օգտակար հանածոներով, որոնք նշանակալից մասով արտահանվում էին: Երկրի կառավարման գործում առաջնակարգ դեր էին խաղում քրմերը, իսկ արքան միաժամանակ երկրի գլխավոր քուրմն էր:

Քրմապետ-արքան երկրի կարևորագույն հարցերը քննարկում էր Ավագների ժողովում, որը նման էր այսօրվա խորհրդարանին: Շումերական բնագրերը տեղեկացնում են Արատտայի հզոր բանակի, պարսպապատ մայրաքաղաքի, նաև սեփական գրի գործածման մասին: Արատտայի հովանավոր աստվածն էր Հայկը, որն իմաստության և ջրերի աստված Հայայի որդին էր:

Հայասա կամ Հայասա-Ազգի թագավորությունը (Ք.ա. XV-XIII դդ., որը խեթերեն նշանակում է **«հայերի երկիր»**), անմիջականորեն սահմանակցում էր Խեթական պետությանը: Հայասան ուներ իր արքունիքը, բանակը, քաղաքային կենտրոնները, **դիցարանը**, նաև արքունի դիվան՝ իր դպիրներով, որոնք վարել են պետական գրագրությունը: Պետական այս կազմավորումը կարող էր մարտադաշտ դուրս բերել 700 մարտակառք և 10 հազար հետևակ զինվոր: Բնակչությունն զբաղվում էր հիմնականում երկրագործությամբ և անասնապահությամբ: Սկսել էին զարգանալ արհեստները: Հայասայի կենտրոններից էր **Կումախան** (հետագայում՝ Անի-Կամախ), որտեղ հետագայում գտնվում էր հայոց թագավորների դամբարանը: Խեթական թագավորները հաճախ են պատերազմել Հայասայի դեմ, բայց չեն կարողացել վճռական հաղթանակ տանել նրա նկատմամբ: Ք.ա. XIV դարի սկզբներին Հայասան երկու անգամ հարձակման ենթարկվեց խեթերի կողմից, սակայն կարողացավ պահպանել իր անկախությունը:

Բ)Նաիրի ցեղային միությունը: Հայկագունիների Արարատյան թագավորությունը (1 ժամ):

Հայկական լեռնաշխարհի կենտրոնական և արևելյան շրջաններում առաջին ցեղային միությունները հիշատակվում են սեպագրերում միայն Ք.ա. II հազարամյակի երկրորդ կեսից: Հայկական լեռնաշխարհի արևմտյան շրջանները՝ **Վանա լճի և Եփրատի** հովտի միջև, զբաղեցնում էր **Նաիրի ցեղային միությունը**, որի մեջ մտնում էին մի քանի տասնյակ ցեղեր: Նաիրյան ցեղային միության ուժեղացմանն էապես նպաստեցին ասորեստանյան թագավորների ավերիչ ու ավարառուական արշավանքները: Դրանց դիմադրելու համար Նաիրյան ցեղերը թշնամու դեմ դուրս էին բերում պատկառելի միացյալ ուժեր՝ միավորելով մի քանի տասնյակ ցեղերի զինուժը: Նաիրյան միության բնակչության գերակշիռ մասը կազմում էին հայալեզու ցեղերը: **Ասորեստանյան** արձանագրություններում Նաիրին հիշատակվում է իբրև **«ընդարձակ, հպատակություն չճանաչող երկիր»**, որն ուներ **«250 քաղաք՝ զորավոր պարիսպներով»**:

Ք. ա. IX դարի առաջին կեսին Հայկական լեռնաշխարհի կենտրոնում և հյուսիսում հիշատակվում է մեկ այլ մեծ պետություն՝ **Ուրարտուն**: Դա **Հայկի սերունդների՝ Հայկագունիների** ստեղծած

Արարատյան թագավորությունն էր: Թագավորության կենտրոնը Արարատյան դաշտում էր: «Ուրարտու» անունը «Արարատ» անվան ասորեստանյան տարբերակն է: Այդ թագավորության շնորհիվ «Ուրարտու» անունը շուտով հայտնի դարձավ այլ ազգերի մեջ, և ամբողջ Հայաստանը նրանք սկսեցին կոչել այդ անունով: Ասուրերեն և քաբելերեն արձանագրություններում Հայաստանն «Ուրարտու» է կոչվում մինչև ք. ա. IV դարի կեսը: Ասորեստանյան աղբյուրներում առաջին անգամ որպես Ուրարտուի արքա հիշատակվում է **Արամեն**, որն, ըստ պատմահայր **Մովսես Խորենացու**, ամենաքաջ ու հզոր Հայկազունիներից էր: **Նա ք. ա. 860-840-ական թթ.** հերոսաբար մարտնչել է ասորեստանյան զորքերի դեմ և դուրս քշել Հայաստանից:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ո՞րն է մեզ հայտնի առաջին պետական կազմավորումը Հայկական լեռնաշխարհում և ե՞րբ է հանդես եկել:
2. Ինչո՞վ էր հիմնականում զբաղվում Հայասայի կամ Հայասա-Ազգիի բնակչությունը:
3. Ո՞ր պետության արշավանքներին էր ենթարկվում Հայասա երկիրը:
4. Ասորեստանի արձանագրություններում ո՞ր երկիրն է հիշատակվում իբրև «**ընդարձակ, հպատակություն չճանաչող երկիր**», որն ուներ «**250 քաղաք՝ զորավոր պարիսպներով**»:
5. Ո՞ր էր Հայկի սերունդների՝ Հայկազունիների ստեղծած թագավորությունը:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Հայկական լեռնաշխարհի քարտեզի վրա փորձե՛ք գտնել այնտեղ կազմավորված ցեղային միությունների և պետական կազմավորումների տեղերը:

Լրացրե՛ք աղյուսակը

Հ/Հ	Պետական կազմավորումը	Դարաշրջանը	Տարածքը	Հիշատակություններ դրա մասին
1.	Արատտա			
2.	Հայասա կամ Հայասա-Ազգի			
3.	Նաիրի ցեղային միություն			
4.	Հայկազունիների Արարատյան թագավորություն			

ԹԵՍՏՍՅՖՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

1. Ինչպե՞ս էր կոչվում Հայկական լեռնաշխարհում ստեղծված առաջին վաղ պետական կազմավորումը:

- 1) Հայաս: 2) Նաիրի:
- 3) Արատտա: 4) Հայկազունիների Արարատյան թագավորություն:

2. Ո՞ր դարերին է վերաբերում Արատտայի մասին շումերական սեպագիր արձանագրություններում պահպանված տեղեկությունները:

- 1) Ք.ա. XXX-XXIX: 2) Ք.ա. XXIV-XXIII:
- 3) Ք.ա. XXVIII-XXVII: 4) Ք.ա. XXVI-XXV:

3. Ո՞վ էր Արատտայի հովանավոր աստվածը:

- 1) Արամազդը: 2) Արա Գեղեցիկը:
- 3) Տորքը: 4) Հայկը:

4. Հայասա կամ Հայասա-Ազգի ինքերեն նշանակում է.

- 1) «հյուսիսային երկիր»: 2) «հզոր երկիր»:
- 3) «լեռնային երկիր»: 4) «հայերի երկիր»:

5. Ո՞ր դարերին է վերաբերում Հայասա կամ Հայասա-Ազգի մասին ինքական սեպագիր արձանագրություններում պահպանված տեղեկությունները:

- 1) Ք.ա. XX-XIX: 2) Ք.ա. XV-XIII:
- 3) Ք.ա. XVIII-XVII: 4) Ք.ա. XVII-XV:

6. Որքա՞ն գորք կարող էր դուրս բերել մարտի դաշտ Հայասան կամ Հայասա-Ազգին:

- 1) 700 մարտակառք և 10 հազար հետևակ զինվոր:
- 2) 800 մարտակառք և 15 հազար հետևակ զինվոր:
- 3) 900 մարտակառք և 20 հազար հետևակ զինվոր:
- 4) 1000 մարտակառք և 25 հազար հետևակ զինվոր:

7. Ու՞մ դեմ է հաճախ պատերազմել Հայասան կամ Հայասա-Ազգին:

- 1) Շումերների: 2) Ասորեստանցիների:
- 3) Խեթերի: 4) Նաիրի ցեղային միության:

8. Ո՞ր ցեղային միությունն էր զբաղեցնում Վանա լճի և Եփրատի հովտի միջև ընկած տարածքը:

- 1) Հայկազունիների: 2) Հայասա կամ Հայասա-Ազգի:
- 3) Արատտան: 4) Նաիրի ցեղային միության:

9. Ո՞րն է Հայկի սերնդի Հայկազունիների ստեղծած թագավորությունը:

- 1) Արատտան: 2) Հայասան:
- 3) Ուրարտուն: 4) Նաիրին:

շարք գործակալությունների անվանումներ «աշխարհակալ», «գավառակալ», «սահմանապահ կուսակալ» և այլն: Մեծ թիվ էին կազմում պետական համակարգի պաշտոնեությունն ու սպասարկող անձնա կազմը:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ո՞ր ցեղախումբն էր բնակվում Վանա լճից դեպի հարավ ձգվող տարածքում դեռևս Ք. ա. II հազարամյակում:
2. Ինչպե՞ս էր անվանվում Վանի թագավորությունը հարևան երկրների արձանագրություններում:
3. Ո՞վ է հիշատակվում Վանի թագավորության թագավոր և ո՞ր թվականից:
4. Ինչպիսի՞ պետություն էր Վանի թագավորությունը և ո՞վ էր կանգնած պետության գլուխ, ինչպիսի՞ իշխանությամբ էր նա օժտված:
5. Վարչական ի՞նչ բաժանման էր ենթարկված Վանի թագավորությունը:

3. ՎԱՆԻ ԹԱԳԱՎՈՐՆԵՐԻ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՇԻՆԱՐԱՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԲԱՆԱԿ, ՄԻԱՍՆԱԿԱՆ ԴԻՑԱՐԱՆ, ԹՈՒԼԱՑՄԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ, ԱՆԿՈՒՄԸ: (3 ժԱՄ)

Ա) Վանի թագավորների բարեփոխումները և շինարարական գործունեությունը (1 ժամ):

Ք.ա IX դարում Վանա լճի ավազանում կազմավորվում և պատմական թատերաբեմ է իջնում մի պետություն, որն **ասորեստանյան արձանագրությունների** մեջ կոչվում էր **Ուրարտու**: Այս պետությունը տեղացիներն անվանում էին **Բիայնիլի**, իսկ իրենց՝ **բիայնացիներ**: Աստվածաշնչում այն կոչվել է **Արարադի թագավորություն**, իսկ հայերեն թարգմանության մեջ **Արարատյան թագավորություն**: Քանի որ **Բիայնիլի** անունից ծագել է **Վան** քաղաքի անունը, ուստի **Բիայնիլի-Ուրարտուն** պատմաբանները հաճախ անվանում են **Վանի թագավորություն**:

Վանի թագավորության հիմնադիրը **Արամեն** է, որը հիշատակվում է **Ք.ա. 859թ-ից**: Մեզ հայտնի հաջորդ թագավորն է եղել **Սարդուրի I-ը (Ք.ա. մոտ 835-825թթ.)**, որը հաջողությամբ ետ է մղել **Ասորեստանի** հարձակումները և ընդարձակել իր պետության սահմանները: Նա **Վանա լճի արևելյան** մասում **Ք.ա 830-ական թվականների** կառուցում է **Տուշպա (Վան)** քաղաքը և այն դարձնում իր մայրաքաղաքը: **Սարդուրի I-ը** իրեն կոչում է **«Մեծ արքա, հզոր արքա, տիեզերքի արքա, արքաների արքա»**: **Սարդուրի I-ին** հաջորդում է նրա որդի **Իշպուինին (Ք.ա. մոտ 825-810թթ.)**, որի օրոք թագավորության տարածքն ավելի է ընդարձակվում: Նա իր արձանագրություններն ասորերենի փոխարեն սկսում է գրել տեղական լեզվով՝ կիրառելով ասուրա-բաբելոնական սեպագրերի պարզեցված ձևը:

Իշպուինիի որդի Մենուայի օրոք (Ք.ա. մոտ 810-786թթ.) սկսվում է **Վանի թագավորության** հզորացման ժամանակաշրջանը: Նա գրավում է նորանոր երկրներ, ձեռնարկում բազմաթիվ արշավանքներ **Ասորեստանի** դեմ: **Հյուսիսում Մենուան** հասնում է **Արաքսի հովիտը** և **Արարատի հյուսիսային փեշերին** կառուցում **Մենուախինիլի քաղաքը**: Այնուհետև նա իր բանակները շարժում է դեպի արևմուտք՝ **Եփրատի վերին հոսանքի շրջան**՝ նախապես նվաճելով **Վանա լճից արևմուտք** գտնվող հայաբնակ **Ուրմե (Տարոն)** և **Արխի (Հարք)** երկրները: Մոտենալով **Եփրատին**՝ նա մտնում է **Օուփա (Օոփք)** և **Մելիդ (Մալաթիա)** հայկական իշխանությունները: **Մենուան** ընդարձակում է իր

պետության սահմանները նաև դեպի արևելք և հարավ՝ հիմք դնելով լայնածավալ մի տերության, որտեղ ապրում էին տարբեր լեզուներով խոսող բազմաթիվ ցեղեր ու ժողովուրդներ: Սակայն նրանց մեջ գերակշռողը հայ բնակչությունն էր, որը միավորված էր մի քանի իշխանությունների մեջ, որոնք ժամանակավորապես վերածվել էին **Վանի թագավորության** մարզերի:

Մենուան շարունակում է իր նախորդների սկսած շինարարական գործունեությունը: Նրա օրոք կառուցվում են հզոր ամրոցներ, ավարտվում է մայրաքաղաք **Տուշպայի** պաշտպանական կառույցների շինարարությունը: Ջարկ է տրվում գյուղատնտեսությանը, ընդլայնվում են այգիներն և ցանքատարածությունները: Հայտնի է **Մենուայի** կառուցած **72 կմ երկարությամբ «Շամիրամի ջուր»** կոչվող ջրանցքը (Ասորեստանի Շամիրամ թագուհու անունով), որի քարե պատերին պահպանվել է **Մենուայի 14 արձանագրություններ**:

Ուրարտական տերության հզորացումը շարունակվում է նաև **Մենուայի** որդու՝ **Արգիշտի I-ի** ժամանակ (**Ք.ա 786-764թթ.**): Նա նվաճում է **Արարատյան դաշտը** և այստեղ նա հիմնադրում է երկու քաղաք՝ **Ք.ա 782թ. Էրեբունին (Երևանը)**, իսկ ավելի ուշ՝ **Ք.ա 776թ. Արգիշտիխինիլին (Արմավիրը)**: **Արգիշտին Էրեբունին** կառուցել էր **«Ի բարօրություն Բիայնայի երկրների, տապալումն թշնամական երկրների»**: **Արգիշտիխինիլի** քաղաքը դառնում է **Վանի թագավորության** հյուսիսային շրջանների վարչական կենտրոնը և խոշոր սրբավայր: Հետագայում այն դառնում է **Երվանդականների պետության** մայրաքաղաքը՝ ստանալով **Արմավիր** անունը:

Արարատյան դաշտից Արգիշտի I-ը շարժվում է **Հրազդան գետի** երկայնքով **Սևանա լճի** կողմը, իսկ **Ախուրյան գետի** երկայնքով՝ դեպի **Շիրակ** և հարուստ **Դիաուեխի (Տայք)** երկրները և նվաճում դրանք: **Արգիշտի I-ը Ուրմիա լճի** շրջանում բախվում նաև հզոր **Ասորեստանի** հետ, որն ի վիճակի չի լինում կանգնեցնել **Ուրարտուի** առաջխաղացումը: **Արգիշտի I-ին** հաջորդում է նրա որդի **Սարգուրի II-ը (Ք.ա 764-735թթ.)**, որի օրոք **Ուրարտուն** շարունակում է մնալ **Առաջավոր Ասիայի** ամենահզոր տերությունը: **Սարգուրին** գրավում է նաև **Կասսից ծովի** մերձափնյա շրջանը: Նա **Ուրմիա լճի** շրջանից արշավում է նաև **Բաբելոնի** կողմերը՝ փորձելով շրջանցել **Ասորեստանը**: Հաջորդ արշավանքով նա իր գերիշխանությունն է հաստատում **Եփրատից հարավ-արևմուտք** ընկած երկրների վրա՝ շրջանցելով **Ասորեստանը** նաև արևմուտքից: **Ասորեստանը**, որը վաղուց նախապատրաստվում էր վերջ տալ **Ուրարտուի** հզորությանը, **Ք.ա 743թ. Թիգլաթպալասար III** թագավորի գլխավորությամբ հարձակվում է **Սարգուրի II-ի** տերության վրա: Բախումը տեղ է ունենում **Հյուսիսային Ասորիքում** և ավարտվում **Վանի թագավորի** պարտությամբ: Դրանից հետո ասորեստանյան բանակը կտրում անցնում է **Ուրարտուի** ողջ տարածքը: Ճանապարհին թշնամու գորքերը պաշարում են **Տուշպա** մայրաքաղաքը, բայց ի վիճակի չլինելով գրավել նրա հզոր միջնաբերդը, ավերում են քաղաքը և հեռանում:

Բ) Թուլացման պատճառները, անկումը (1 ժամ):

Սարգուրի II-ի որդի **Ռուսա I-ի (Ք.ա. 735-713թթ.)** օրոք **Վանի թագավորությունը** սկսում է թուլանալ: **Ռուսա I-ը** քարուքանդ եղած **Տուշպայի** փոխարեն, նրա մերձակայքում կառուցում է **Ռուսախինիլի** նոր մայրաքաղաքը: Նա մեծ ջանքեր է թափում վերականգնելու պետության հզորությունը: **Ռուսա I-ը** արշավանք է կազմակերպում դեպի արևելք և նվաճում **Սևանա լճի արևելյան ափից մինչև Կուր** և **Արաքս գետերի խառնարանը** ձգվող **19 երկրներ**: **Սևանի** ափերին նա կառուցում է հզոր ամրոցներ: Սակայն **Ասորեստանի** նոր տիրակալ **Սարգոն II-ը (Ք.ա. 722-705թթ.)** նոր հարված է հասցնում **Վանի թագավորությանը**: **Ք.ա 714թ.** նա արշավում է **Ուրարտուի** վրա և վճռական ճակատամարտում պարտության մատնում **Ռուսա I-ին**, որից հետո ավերում ու կողոպտում է երկրի կենտրոնական շրջանները, անխղճորեն ոչնչացնում բնակավայրերը, այգիներն

ու ցանքերը: Վերադարձի ճանապարհին **Ասորեստանի** թագավորը հարձակվում է **Մուծածիր** իշխանության վրա, թալանում ու կողոպտում այնտեղ գտնվող ուրարտական **Խալդի** գլխավոր ատճու հռչակավոր տաճարի հարստությունները: Դրանից հետո մինչև **Ասորեստանի** անկումը՝ **Ք.ա. VII դարի վերջը**, ասորա-ուրարտական բախումները դադարում են: Բանն այն է, որ **Ք.ա. VIII դարի վերջերին** հանդես է գալիս մի նոր ընդհանուր գոեղ թշնամի՝ **կիմերական** ռազմատենչ ցեղերը, որոնց **Ք.ա. VII դարի սկզբներին** հաջորդում են **սկյութական** ցեղերը: **Վանի** թագավորները դժվարությամբ են կարողանում կասեցնել **Հյուսիսային Կովկասից Ուրարտու** ներխուժած այդ ցեղերի հարձակումները: **Կիմերների** առաջընթացը նրանք մեծ ջանքերի գնով ուղղում են դեպի **Փոքր Ասիա՝ Կասպադովկիա (հայերը կիմերների անունով այն կոչում են Գամիրք)**, որտեղից նրանք հարձակվում են **Ասորեստանի** վրա, իսկ **սկյութների** մի մասի հետ հաստատում են բարեկամական հարաբերություններ: **Ուրարտական պետություն** ներխուժած թշնամիների դեմ հաջող պայքար է մղել նաև **Ռուսա II-ը (Ք.ա. 685-645թթ.)**, որը համարվում է **Վանի** հզորության շրջանի վերջին թագավորը: Նա իր թագավորության սկզբնական շրջանում արշավանք է կազմակերպում դեպի **Փոքր Ասիայի արևելյան շրջանները**: Այս արշավանքը **Վանի թագավորության** ռազմական հզորության վերջին առկայծումն էր: Դրանից հետո, հաջորդ տասնամյակներում, **Վանի թագավորության** ռազմական գործողությունները դադարում են: **Ռուսա II-ը** զբաղվում է նաև շինարարական աշխատանքներով: **Վանում** և հատկապես **Արարատյան դաշտում Ռուսա II-ը** կառուցում է **Թեյշեբայինի քաղաքը (Կարմիր բլուրը՝ Երևանի տարածքում)**, որը շուտով դառնում է խոշոր տնտեսական կենտրոն **Ուրարտուի հյուսիսում**: **Ռուսա II-ին** հաջորդում են նաև մի քանի թագավորները, որոնք իշխում են նախկին լայնածավալ տերության միայն արևելյան մասում: Մինչդեռ երկրի արևմտյան մասում հզորանում է հայկական մի մեծ միացյալ իշխանություն՝ հայոց նահապետ **Պարույրի** գլխավորությամբ, որը և շուտով թագավոր է հռչակվում: Իսկ **Վանի** վերջին թագավորները շարունակում են իրենց գոյությունը մինչև **Ք.ա 580-ական թթ.**, որից հետո ասպարեզը թողնում են **Պարույրի** ազգականներին՝ **Երվանդականներին**:

Գ) Բանակը, միասնական դիցարանը (1 ժամ):

Կառավարման համակարգին զուգահեռ բարեփոխումներ իրականացվեցին նաև բանակում: Դեռևս **Իշպուինիի** և **Մենուայի** օրոք սկսվել էր դաշնային զորաջոկատների և աշխարհագորի փոխարինումն արհեստավարժ զինվորականությամբ: Նրանց ստեղծած արհեստավարժ բանակի կազմում **Ռուսա I-ի** օրոք առանձնացվեց «**արքայական զունդը**» (**հեծյալ զորամիավորումներից բաղկացած ընտրյալ ուժեր**), ձևավորվեցին «**մարզային զորքերը**»: Զինված ուժերի կորիզը կազմում էր **արքունի մշտական զորաբանակը**, որը խաղաղ պայմաններում տեղակայվում էր արքունական բերդերում ամրոցներում և սահմանային զորանոցներում: Պատերազմների ժամանակ արքունի զորաբանակին միանում էին իշխանությունների զորամասերը, դաշնակից երկրների զինված ուժերը, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև **աշխարհագորային զնդերը**: Բանակը կազմված էր **հետևակից, հեծելագորից և մարտակառքերից**: Այն բաժանված էր **3 -հազարանոց զնդերի**, որոնք իրենց հերթին կազմված էին **50-ական զինվորից բաղկացած վաշտերից**: Տերության ամենամեծ ընդարձակման տարիներին՝ **Սարգարի II-** ի օրոք, երբ սահմանները ձգվում էին չորս ծովերի միջև, զինված ուժերի ընդհանուր թիվը **շուրջ 350 հազար էր**: Բնականաբար, այս թվի մեջ ներառված են նաև նվաճված ու հարկատու երկրների զինված ուժերը: Մարտիկները զինված էին **բրոնզե և երկաթե սրերով, դաշույններով, նիզակներով, տեգերով, կացիններով, գուրգերով, պարաստիկներով, լայնալիճ աղեղներով և 36 նետ տարողությամբ կապարձներով**: Հատկանշական է, որ **Սարգոն II-ի Ք.ա. 714 թ.** արշավանքի ժամանակ միայն **Արդինի-Մուծածիրի** տաճարին կից զինանոցից ասորեստանցիները

թալանել են **305 հազար թուր, 25 հազար վահան, 1500 նիզակ** և այլն: Չորքի գերագույն հրամանատարն արքան էր: Պատերազմի ժամանակ նրան օգնում էին առաջին և երկրորդ սպարապետերը: Հիշատակվում են գնդապետեր, հարյուրապետեր, հիսնապետեր և տասնապետեր: Հեծելակային, հետևակային և մարտակառքային ուժերով համալրված զորաբանակը բաժանվում էր ըստ զինվածության և մարտական հմտությունների՝ **ասկրավորների, սուսերավորների, նիզակավորների, աղեղնավորների, հետախույզների** և այլն: Արքաների կողմից կազմակերպվում էին զինախաղեր և մրցություններ: **Սարգոն II-ի** վկայությամբ (Ուրարտուի զորաբանակում օգտագործում էին երաժշտական փողային գործիքներ և թմբուկներ իրենց մարտիկներին ոգևորելու և հակառակորդին ահաբեկելու նպատակով): Ուրարտական բանակը, բացի արտաքին նվաճումներից ու երկրի պաշտպանությունից, օգտագործվում էր նաև հարկահանության նպատակով և ներքին թշնամիներին ճնշելու համար:

Ուրարտացիների կրոնը բազմաստվածությունն է եղել: Նրանք ունեցել են գրեթե **100 աստվածներից** բաղկացած **դիցարան**: Դրանք թվարկված են **Վանի «Մեերի դուռ»** կոչվող արձանագրության մեջ: Այդ արձանագրությունը **Վանում** գրել են տվել **Իշպուհինի** և **Մենուա** արքաները: Յուրաքանչյուր աստծու համար այնտեղ սահմանված է մատուցվող զոհերի՝ եզների, կովերի ու ոչխարների որոշակի քանակ: Առաջին տեղը գրավում էր **Խալդի** աստվածը, որը համարվում էր թագավորի հովանավոր աստված: Երկրորդ և երրորդ տեղերը պատկանում էին **պատերազմի աստված Թեյշեբային** և **արևի աստված Շիվինիին**: Այս գլխավոր եռյակին հաջորդում էին նրանց կանայք և մի քանի տասնյակ ուրիշ աստվածներ: Դրանց մի մասը **Ուրարտուի** նվաճած երկրների, քաղաքների ու ցեղերի, այդ թվում հին հայերի աստվածներն են կազմում: Ուրարտական աստվածների թվում կային նաև գետերի, լեռների, լճերի առավածները:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ե՞րբ է առաջացել Վանի թագավորությանը: Ուրիշ ի՞նչ անուններով է այն հայտնի:
2. Ի՞նչ գիտեք Վանի թագավորների շինարարական գործունեության մասին:
3. Ինչու՞ էր Սարդուրի I-ը իրեն կոչում է «Մեծ արքա, հզոր արքա, տիեզերքի արքա, արքաների արքա»: Հիմնավորե՛ք ձեր պատասխանը:
4. Թվարկե՛ք Վանի թագավորության անկման պատճառները:
5. Ի՞նչ մասերից էր բաղկացած Վանի թագավորության բանակը, ինչպիսի՞ զինատեսակներ էին օգտագործում և ի՞նչ նպատակներով էր օգտագործվում բանակը:
6. Ո՞րն էր Վանի թագավորության կրոն և ի՞նչ աստվածների էին պաշտում:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Լրացե՛ք «Վանի թագավորների շինարարական գործունեությունը» :

Թագավորի անունը	Կառավարման ժամանակաշրջանը	Շինարարական գործունեությունը

Աշխատանք սկզբնաղբյուրի հետ:

«Մեծ արքա, հզոր արքա, տիեզերքի արքա, արքաների արքա»:

1. Ո՞վ է հեղինակը:
2. Ի՞նչ իրադարձության հետ է կապված:

ԹԵՍՏՍՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

1. Ե՞րբ է գահակալել Արգիշտի I թագավորը:

- 1) Ք.ա. 810-786թթ.:
- 2) Ք.ա. 786-764թթ.:
- 3) Ք.ա. 764-735թթ.:
- 4) Ք.ա. 735-713թթ.:

2. Ո՞վ է կառուցել Թեյշեբաինի քաղաքը:

- 1) Ռուսա I-ը:
- 2) Արգիշտի I-ը:
- 3) Սարղուրի II-ը:
- 4) Ռուսա II-ը:

3. Շարժվելով Ախուրյան գետի երկայնքով՝ ո՞ր երկիրը Արգիշտի I-ը միացրեց իր թագավորությանը :

- 1) Վելիքուխի:
- 2) Կողքիս:
- 3) Դիաուեխի:
- 4) Բաբիլոն:

4. Որքա՞ն էր Մենուայի ջրանցքի երկարությունը:

- 1) 25 կմ:
- 2) 33 կմ:
- 3) 56 կմ:
- 4) 72 կմ:

5. _____ արշավանք է կազմակերպում դեպի արևելք և նվաճում Սևանա լճի արևելյան ափից մինչև Կուր և Արաքս գետերի խառնարանը ձգվող 19 երկրներ:

6. Վանի թագավորության աստվածների անունները թվարկված են Վանի «_____» կոչվող արձանագրության մեջ:

7. Իրադարձությունները դասավորել ժամանակագրական հաջորդականությամբ:

- 1) Էրեբունի քաղաքի հիմնադրումը:
- 2) Տուշպա քաղաքի կառուցումը:
- 3) Մուծածիրում Խալդի աստծու մեհյանի ավերումն ու կողոպտումը:
- 4) Մենուախինիլի քաղաքի հիմնադրումը:
- 5) Սարգոն II-ի արշավանքը:
- 6) Արգիշտիիխինիլի քաղաքի կառուցումը:

8. Վանի թագավորներին դասավորել ժամանակագրական հաջորդականությամբ:

- 1) Իշպուինի:
- 2) Ռուսա I:
- 3) Սարղուրի I:
- 4) Արգիշտի I:
- 5) Մենուա:
- 6) Սարղուրի II:

9. Համապատասխանեցնել քաղաքը, թագավորի անունը և գահակալման տարեթիվը:

N	Քաղաքը	N	Թագավորի անունը	N	Տարեթիվը
1)	Ռուսախինիլի	1)	Մենուա	1)	Ք.ա.685-645թթ.

2)	Էրեբունի	2)	Սարգուրի I	2)	Ք.ա.810-786թթ.
3)	Թելշեբաինի	3)	Ռուսա I	3)	Ք.ա.764-735թթ.
4)	Մենուախինիկի	4)	Արգիշտի I	4)	Ք.ա.735-713թթ.
		5)	Ռուսա II	5)	Ք.ա.786-764թթ.

10. Վանի հզոր թագավորը (ըստ Ձեզ) և նրա գործերը:

4. ՎԱՆԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ (ՄՇԱԿՈՒՅԹ ԵՎ ԱՐՎԵՍ): (2 ժԱՍ)

Ա) Քաղաքաշինություն, ճարտարապետություն (1 ժամ):

Վանի թագավորությունն իր գոյության ընթացքում ստեղծեց հարուստ քաղաքակրթություն: Այն ընդգրկում էր թե՛ պետական-վարչական, թե՛ տնտեսական և թե՛ մշակույթի բնագավառները: Իր ուրույն գծերով հանդերձ, այդ քաղաքակրթությունը կրել է հին արևելյան երկրների, հատկապես Ասորեստանի ազդեցությունը: Այդ քաղաքակրթության ստեղծմանը մասնակցել են տերության բազմալեզու բնակչությունը և առաջին հերթին՝ հայերը, որոնք մեծ թիվ էին կազմում:

Վանի թագավորության մշակույթը ձևավորվել և զարգացել է Հայկական լեռնաշխարհի բրոնզի դարաշրջանի մշակույթի բազմադարյան ավանդների հիմքի վրա՝ կազմելով նրա պատմական բնականոն զարգացման նոր փուլը: Հզոր պետականության ստեղծումը, սակայն, վարչատնտեսական, ռազմական և գաղափարախոսական նոր և մասշտաբային խնդիրներ է դրել ճարտարապետության, արվեստի և ընդհանրապես, մշակույթի առջև: Պետական իշխանության տարածքային ընդարձակմանը զուգահեռ, առանձին ցեղերին պատկանող փոքր ու տրոհված ամրոց-բնակատեղիների (բերդշենների) փոխարեն, հաճախ նույն տեղերում կառուցվել են նոր, առավել հզոր քաղաքներ ու ամրոցներ: Այս ամրացված բնակավայրերը վարչական առանձին շրջաններում և ողջ երկրի մասշտաբով կազմել են միմյանցով պայմանավորված հենակետերի խիտ ցանց: Ամրոցներով շրջապատված են եղել **Տուշյան (Հայկաբերդ, Խարկում, Արալեզք, Անձավի երկու ամրոցները), Մենուախինիկին, Սարգուրիխուրդան** և այն բոլոր մեծ քաղաքները, որտեղ տեղագրական պայմանները հնարավոր և անհրաժեշտ են դարձրել դրանց կառուցումը: Բերդաքաղաքների պեղումների ժամանակ բացվել են նաև պաշտամունքային զանազան կառույցներ: **Վանի թագավորության** պաշտամունքային կառույցների շարքում բացառիկ տեղ էր զբաղեցնում տերության գլխավոր սրբավայրում՝ **Մուծածիքում** գտնվող **Խալդի** աստծո տաճարը: Եզակի նշանակություն ունեցող այդ կառույցի ճարտարապետական տիպի մասին կարելի է պատկերացում կազմել **Սարգոն II-ի (Ք.ա. 722-705թթ.)** պալատի **բարձրաքանդակի** պատկերից՝ ասորեստանցիների կողմից **Խալդիի**

տաճարի գրավման և կողոպտման տեսարանից: **Սուծածիրի** տաճարը լիովին տարբերվել է Հին Արևելքում հայտնի պաշտամունքային կառույցներից և հիշեցնում է Հին Հունական դասական տաճարների նախատիպը: Տաճարը կառուցվել է բարձր դիրք ունեցող հարթակի վրա և ունեցել է ճակտոնով ավարտվող երկթեք տանիք: Տաճարի մուտքի երկու կողմերում կանգնեցված են եղել երկու արձաններ, իսկ ճակատը զարդարվել է խոյակներով պսակված վեց սյուներով: Ասորեստանցի արվեստագետը պատկերել է նաև ուռուցիկ միջնամաս ունեցող կլոր վահաններ, որոնք տեղադրված են սյուների և ճակատային պատի վրա: Այդ վահանները լավ հայտնի են **Վանի թագավորության** ժամանակաշրջանի հուշարձանների՝ **Ռուսախինիլի (Թոփրաք կալեի)**, **Ալթին թեփեի (Բարձր Հայք)**, **Ադիջևազի (Արծկեի մոտ)** և այլ պեղումներից: Վահաններով զարդարում էին ճարտարապետական հուշարձանների ներքին հորինվածքը:

Ջրանցքների կառուցումը եղել է Ուրարտուի պետական գործունեության կարևորագույն բնագավառներից մեկը, որն առավելագույն չափերի է հասել **Մենուա** արքայի օրոք: Այդ ժամանակին են վերաբերվում **Մենուայի**, **Մանազկերտի**, **Բերկրիի** և **Խոտանլուի** ջրանցքները: Ջրանցքներից մի քանիսը (**Շամիրամի**, **Կարմիր բլուրի**, **Դալմայի**) գործում են մինչև այսօր:

Բ) Զարդարվեստ, քանդակագործություն, գեղարվեստական արհեստագործության (1 ժամ):

Վանի թագավորության ճարտարապետական արվեստի համար բնութագրական է եղել շինությունները ներսից ներկերով ու բազմագույն քարերով զարդարելու արվեստը: **Զարդարվեստի** փայլուն նմուշներ են **Արին-Բերդի (Էրեբունի)**, **Կարմիր Բլուրի (Թեյշեբահինի)** շինություններում հայտնաբերված **որմնանկարները**: Դրանք բազմագույն են և վկայում են **Վանի թագավորության** ճարտարապետության մեջ գույնի առանձնահատուկ դերի մասին: **Էրեբունիի** որմնանկարներից մեկում պատկերված է թագավորական որսի տեսարան, որի մասնակիցներից են ինքը՝ արքան, նրա մերձավոր մեծատոհմիկները, այրուձին ու հետևակը: Սակայն, ընդհանուր առմամբ, քարի վրա կատարված նախշագարդերն աննշան դեր էին կատարում թագավորության ժամանակաշրջանի շինությունների ներքին ու արտաքին հարդարանքում: **Քանդակագործությունը**, քարի վրա փորագրությունը ճարտարապետությունը լրացնող ու հարստացնող գործառույթ էին Վանի թագավորության հուշարձաններում: Փորագրության արվեստը զարգացում ու տարածում չէր ստացել նույնիսկ ժայռերի մեջ փորված անձավային շինություններում:

Վանի թագավորության ժամանակներից պահպանվել են նաև ժայռափոր **որմնանկար (Էրեբունի Բ.ա. VIII դար)** շինություններ ու խորշեր, որոնք տարբեր գործառույթ են ունեցել: Դրանց մի մասը պաշտամունքային բնույթ է կրել և կոչվել է **«Խալդիի դռներ»**: Այդ տիպի հուշարձաններից նշանավոր է **Վանի «Մհերի դուռ»** անվանումը ստացած ժայռախորշը, որը ունի ավելի քան **5 մետր բարձրություն**: Աստիճանները տանում էին դեպի խորշի մուտքը, իսկ ժայռի ստորոտում գտնվում էր պաշտամունքային ստորգետնյա մեկ այլ շինություն: **«Մհերի դուռ»** խորշը հայտնի է կրոնական բնույթի սեպագիր արձանագրությամբ, որը փորագրվել է **Իշպուինիի (Բ.ա. 825-810 թթ.)** և **Մենուայի (Բ.ա. 810-786 թթ.)** օրոք: Լայն ճանաչում են ստացել նաև **Վանի** ժայռի մեջ փորված արհեստական անձավները և ընդարձակ շինությունները: Անձավների մի մասը հավանաբար դամբարանի դեր է կատարել:

Վանի թագավորությունում զարգացման բարձր մակարդակի էին հասել **գեղարվեստական արհեստագործության** այլևայլ ճյուղերը, հատկապես՝ **մետաղագործությունը** իր բոլոր ուղղություններով, **ոսկերչություն, արծաթագործություն, պղնձագործություն, զինագործություն** և այլն: Մետաղյա իրերը հաճախ պատրաստվում էին թագավորի և մերձավոր շրջապատի պատվերով, աչքի էին ընկնում առանձնահատուկ շքեղությամբ և զարդարանքի հարստությամբ: Դրանցից են

առյուծների ու ցուլերի դրվագված պատկերներ կրող դեկորատիվ վահանները, որոնք զարդարված են երեք գոտիներով: Այդպիսի վահաններ պատրաստվում էին ոսկուց, արծաթից ու բրոնզից: Իրենց զարդապատկերներով ու շքեղությամբ ուշադրություն են գրավում նաև բրոնզյա սաղավարտներն ու կապարճները:

Վանի թագավորության դարաշրջանից պահպանվել են **ավելի քան 600 սեպագիր արձանագրություններ**, որոնք գրված են քարի, մետաղյա իրերի և կավե սալիկների վրա: Մեզ են հասել նաև **մեհենագրային (հիերոգլիֆային) արձանագրություններ**: Վանի թագավորության մեհենագրային համակարգը բաղկացած է **շուրջ 300 նշաններից**, որոնք գրվել են աջից ձախ, հորիզոնական գրության դեպքում՝ վերից վար (առանց բառանջատման): Մեզ են հասել **շուրջ 1500 մեհենագրային արձանագրություններ** և մեհենանշաններ: Վերծանության առաջին արդյունքների հիման վրա ենթադրվում է, որ մեհենագրային համակարգի լեզուն եղել է հնագույն հայերենը:

Սեպագիր արձանագրությունները միատիպ են և մեծ մասամբ հաղորդում են թագավորների ձեռնարկած արշավանքների և շինարարական աշխատանքների մասին: Այդ արձանագրությունների թարգմանությունը կապված է զգալի դժվարությունների հետ և լիակատար ու վերջնական համարվել չի կարող:

Վանի թագավորության հարուստ ու բազմազան մշակույթի ազդեցությունը տարածվել է նրա սահմաններից շատ հեռու՝ հասնելով մինչև **Փոքր Ասիա, Միջերկրածովյան շրջան, Կովկաս և Իրան**:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Մշակույթի ո՞ր ճյուղերն էին զարգացած Վանի թագավորությունում:
2. Ի՞նչ և է վկայում քաղաքաշինության մասին:
3. Ճարտարապետական ինչպիսի՞ կառույցներ են հայտնաբերվել պեղումների ժամանակ:
4. Ի՞նչ է զարդարվեստը: Չարդարվեստի ինչպիսի՞ նմուշներ են հայտնաբերվել:
5. Ինչպե՞ս է կոչվում Վանի թագավորության գիրը: Քանի՞ նշաններից է այն կազմված:
6. Ձեր կարծիքով ինչպիսի՞ ազդեցություն է ունեցել Վանի թագավորության մշակույթը հայկական և համաշխարհային մշակույթի վրա:

**ԹԵՄԱ 2. ՀԱՅԿԱԶՈՒՆԻ ԵՐՎԱՆԴՅԱՆՆԵՐԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ: ՀԱՅՔԸ Ք.Ծ.Ա. VII-III
ԴԴ. (10 ԺԱՄ)**

**1. ՀԱՅԿԱԶՈՒՆԻ ԵՐՎԱՆԴՅԱՆՆԵՐԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ՊԱՏՄԱԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԸ: (1ԺԱՄ)**

Ա) Հայկական թագավորությունը Սկայորդու օրոք: Վանի թագավորության թուլացմանը զուգահեռ նրա նախկին լայնածավալ տերության արևմտյան մասում ամրապնդվում և ուժեղանում է հայկական մի մեծ իշխանություն՝ հայոց նահապետներ **Սկայորդու** և նրա որդի **Պարույրի** գլխավորությամբ, որոնք ըստ **Մ. Խորենացու «Հայոց պատմության»** մեջ պահպանված տեղեկությունների, **Հայկ նահապետի** սերունդներից էին:

Օգտվելով **Ասորեստանում** տիրող խառնակ վիճակից և **Վանի թագավորության** թուլուցումից՝ **Հայկագունի Սկայորդին** ապստամբում է **Վանի** բռնակալ արքաների իշխանության դեմ՝ նրանց տիրապետությունը թոթափելու և անկախության ձեռք բերելու նպատակով: Նրան հաջողվում է ազատագրել ամբողջ **հարավ-արևմտյան Հայաստանը** և վերականգնել հայկական թագավորությունը: **Սկայորդուն** հաջողվում է դաշնակցել **կիմերների** և **սկյութների** հետ: Հավանաբար դա է պատճառը, հայոց թագավորը կոչվում էր **Սկայորդի**:

Դա նրա տիտղոսն էր, որ նշանակում էր ոչ միայն հսկայի որդի, այլ նաև սակի (սկյութի) սիրելի: Հայոց արքա **Սկայորդին** բարեկամանում է նաև **Ասորեստանի** հետ՝ ստանալով նրա հովանավորությունը՝ ընդդեմ **Ուրարտուի: Ուրարտական** թագավոր **Ռուսա II-ն** իր հերթին դաշինք է կնքում կիմերների հետ: Հայ-ասուրական բարեկամությունը շարունակվում է նաև հետագայում: **Ք.ա. 653 թ. Ասորեստանի** դեմ ապստամբում է **Բաբելոնը** և նրան է միանում **Մարաստանը**: Շուտով ապստամբությունը ճնշվում է, **Ասորեստանը** փորձեր է կատարում սկյութների օգնությամբ նորից իրեն ենթարկել անջատված երկրները, բայց դրանք, ընդհակառակը, հանգեցնում են **Մեդիայում** սկյութների տիրապետության հաստատմանը:

Բ) Հայկական թագավորությունը Պարույր Սկայորդու օրոք: Ք.ա. 650-ական թ. տեղի ունեցած իրադարձություններից որոշ ժամանակ անց տարածաշրջանում տեղի է ունենում ուժերի նոր դասավորություն: Շուտով **Ասորեստանը** խիստ թուլանում և բռնում անկման ուղին: **Խալդեյները Ք.ա. 626 թ.** գրավում է **Բաբելոնը** և հայտարարում է **Ասորեստանից** անկախ: **Ք.ա. 625 թ. Մեդիան (Մարաստանը) Կիաքսարի** գլխավորությամբ նույնպես անկախանում է **Ասորեստանից**: Որոշ ժամանակ անց **Մեդիան** և **Բաբելոնը**, սկզբում իրարից անկախ, իսկ հետո համագործակցած հանդես են գալիս **Ասորեստանի** դեմ: Այդ ժամանակ **Հայաստանում** իշխում էր **Սկայորդու** որդի **Պարույրը**: Ելնելով քաղաքական ուժերի հարաբերության փոփոխությունից՝ հայոց թագավոր **Պարույրը** կտրուկ փոխում է իր դիրքորոշումը ի շահ հայկական թագավորության: Նա հեռանում է խիստ թուլացած և անկման ուղին բռնած **Ասորեստանից** և միանում բաբելոնա-մարական դաշինքին: **Պարույր Սկայորդին** իր ճիշտ քաղաքականության շնորհիվ կարողանում է ընդլայնել հայոց թագավորության սահմանները: Եթե **Սկայորդու** օրոք հայկական թագավորությունն ընդգրկում էր հիմնականում **հարավ-արևմտյան Հայաստանը**, ապա հայոց արքա **Պարույրի** օրոք այն միավորվում էր **Ուրարտական** տերության հարավային, արևմտյան և հյուսիսային բոլոր երկրները և շրջանները, ինչպես նաև արևելյան կումից մեծ մասը: Շուտով **Վանի** վերջին արքաները կորցնում են իրենց իշխանությունը նաև այս տարածքներում: **Ք.ա. 616-605 թթ.** երբ դաշնակից **Բաբելոնի** և **Մեդիայի**

(Մարաստանի) արքաները պատերազմական գործողություններ են ծավալում **Ասորեստանի** և նրա բարեկամ երկրների դեմ: **Պարույրը** դաշնակցելով **Մեդիայի** հետ՝ մասնակից է դառնում **Ասորեստանի** կործանմանը: Փոխարեն **Մեդիայի** թագավոր **Կիաքսարը** թագադրում է **Պարույրին** և Հայաստանը ճանաչում որպես թագավորություն: Այսպես **Պարույրը** դառնում է հայոց առաջին պսակավոր թագավորը: Թագավոր ճանաչվելուց հետո **Պարույրը** զենքն ուղղում է կործանման եզրին գտնվող **Ուրարտական թագավորության** դեմ, Հայոց թագավորը պարտության է մատնում **Վանի** վերջին թագավորին և հաղթականորեն մտնում մայրաքաղաք **Վան**:

Գ) Անցում Երվանդական թագավորությանը: Հայոց թագավոր **Պարույրը** իր տիրապետությանն է ենթարկում նորանոր երկրներ և տարածքներ, որոնց մասին վկայում է հույն աշխարհագետ **Ստրաբոնը**: Հայաստանը **Պարույրի 49-ամյա** գահակալության տարին դառնում է հզոր պետություն, որի հետ հաշվի էր նստում աշխարհակալ **Մարական տերությունը**: Նրա մահից հետո հայոց գահն անցնում է **Երվանդին**, որը հիմք է դառնում իր անունը կրող **Երվանդական (Երվանդյան, Երվանդունիների)** արքայատոհմին:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Փորձեք պարզել, Հայկագունիների արքայատոհմի վերականգնման արտաքին և ներքին պատճառները: Բերեք փաստեր ձեր պատասխանի օգտին:
2. Ի՞նչ էք կարծում հնարավոր էր Հայկագունիների իշխանության վերականգնումը առանց Ուրարտուի դեմ բախումների: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը::
3. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ Ք.ա. 650-ական թթ. տարածաշրջանում տեղի ունեցավ ուժերի նոր դասավորություն: Ում շահերից էր բխում այն: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը:
4. Ի՞նչ էք կարծում ի՞նչ իրադարձություններ նպաստեցին Վանի տիրապետության տակ գտնվող և նրան ենթակա երկրների վրա Հայկագունիների իշխանության տարածմանը:
5. Ի՞նչ էք կարծում ինչո՞ւ Մարաստանը չխոչնդոտեց Պարույր արքայի մահից հետո Երվանդական տոհմին արքայական գահի անցումը: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը:

2. ՀԱՅԿԱԶՈՒՆԻ ԵՐՎԱՆԴՅԱՆՆԵՐԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄԸ: (1 ԺԱՄ)

Ա) Երվանդ Սակավակյացը և հարաբերությունները Մարաստանի հետ: **Ք.ա. 580-ական թթ.** Պարույր Սկայորդուն հաջորդած Երվանդ I-ը, որին **Խորենացին** անվանում էր **Սակավակյաց**, կարողանում է ամրապնդել ու հզորացնել **Ուրարտույին** փոխարինած համահայկական երկրորդ թագավորությունը: **Երվանդ Սակավակյացի օրոք (Ք.ա. 580-570-ական թթ)** հունական աղբյուրների տեղեկությունների համաձայն հայկական թագավորության սահմանները հասնում են **հյուսիս-արևմուտքում՝ Մարաստան, հարավում՝ Հյուսիսային Միջագետք**, իսկ **արևմուտքում՝ Կասպաղովկիա**: Նշանակալի էր **Երվանդ I-ի** գործի թիվը: Նա կարող էր մարտի դաշտ դուրս բերել **8 հազար հեծյալ և 40 հազար հետևակ** զորք, որն այն ժամանակներում պատկառելի ուժ էր: **Երվանդ I արքայի** հարստությունը կազմում էր **3 հազար տաղանդ արծաթ**: Նա ուներ երկու որդի՝ **Տիգրանը** և **Շավարշը** ու մեկ դուստր՝ **Տիգրանուհի** անունով: **Երվանդը** իր արքունիքը շրջապատել էր հայ ավագանու ներկայացուցիչներով՝ պատվավոր հայերով: **Երվանդ Սակավակյացի օրոք** հայոց թագավորության մայրաքաղաք եղել է **Տուշպա-Վանը**:

Նրա գահակալության սկզբնական շրջանում պահպանվում էր դեռևս **Պարույր Սկայորդու** օրոք ձևավորված հայ-մարական դաշնակցային և բարեկամական հարաբերությունները: Այդ ժամանակ **Մարաստանը** պատերազմում էր արևմուտքում՝ **Փոքր Ասիայում** և զգում էր **Հայաստանի** կարիքը իր թիկունքի ապահովման համար: Սակայն, երբ ավարտվում են **Մարաստանի** նվաճումները արևմուտքում և **Առաջավոր Ասիայիում** հաստատվում է նրա տիրապետությանը: **Մարաց Աժդահակ** թագավորը (**Ք.ա. 585-550 թթ.**) վարում է երեկվա դաշնակիցներին իր տերությանը ենթարկելու ու կեղեքելու քաղաքականություն: Ի թիվս այլ երկրների, նա զենքն ուղղում է **Հայաստանի** դեմ՝ տիրանալու նախկին **Ուրարտական թագավորության** ժառանգությանը: Տեղի է ունենում կատաղի բախում նրանց միջև: Այդ պայքարում **Երվանդ I-ը** պարտություն է կրում և ստիպված է լինում ընդունել նրա գերիշխանությունը: Հայոց թագավորը պարտավորվում է **50 տաղանդ** հարկ վճարել մարաց թագավորին, պատերազմի դեպքում զորք տալ նրան և ամրություններ չկառուցել: Դրանից որոշ ժամանակ անց հայոց թագավորը, օգտվելով **Մարաստանի** և **Բաբելոնի** միջև առաջացած պատերազմից, ապստամբում է **Մարաստանի** դեմ: **Մարաց** թագավոր **Աժդահակն** իր զորահրամանատար, **պարսիկ Կյուրոսին** զորքով ուղարկում է **Հայաստան** ապստամբությունը ճնշելու համար: **Կյուրոսին** հաջողվում է խորամանկությամբ ձեռքբերել հայոց արքային ու նրա ընտանիքի անդամներին: **Երվանդ I-ի** թագաժառանգ որդի **Տիգրանի** միջնորդությամբ, որը դեռ պատանի հասակից **Կյուրոսի** որսակից ընկերն էր, նախկին հիմունքներով, բայց վճարվելիք հարկը կրկնապատկելու պայմանով նոր պայմանագիր է կնքում **Կյուրոսի** և հայոց թագավորի միջև, որը պահպանվում է երկար տարիներ:

Բ) **Հայաստանի հզորացումը Տիգրան Երվանդյանի օրոք**: **Երվանդ I-ի Հայկագունու** մահից հետո գահ է բարձրանում նրա որդին՝ **Տիգրան I Երվանդյանը (Ք.ա. մոտ 560-525 թթ.)**: Նրա օրոք **Հայաստանի** սահմանը ոչ միայն համընկնում էր Հայկական լեռնաշխահի բնական սահմաններին, այլև տարածվում էր նաև **Կասպաղովկիայի, Վրաստանի** ու **Ադվանքի** վրա: Նա առաջին հերթին վարում էր **Հայաստանը Մարաստանի** գերիշխանությունից ազատագրելու քաղաքականություն՝ նրա դեմ պայքարում կողմնորոշվելով դեպի ընկեր ու բարեկամ **Կյուրոս** զորավարը: **Տիգրանի** և **Կյուրոսի** միջև հաստատված ամուր բարեկամությունը զգալի վտանգ էր ներկայացնում մարերի համար և խիստ մտահոգություն պատճառում **Մարաց Աժդահակ թագավորին**: Շուտով **Մարաստանում** լուրջ դժգոհություններ են ծագում **Աժդահակի** դեմ: Օգտվելով երկրում խմորվող դժգոհություններից՝ **Ք.ա.**

553թ. Կյուրոսն ապստամբություն է բարձրացնում **Մարաց** արքայի դեմ: Երեք տարի տևած (**Ք.ա. 553 – 550թթ.**) ռազմական գործողություններին ավարտվում են մարական զորքի ծանր պարտությամբ: **Կյուրոսը Ք.ա. 550թ.** գրավում է **Մարաստանի** մայրաքաղաք **Էկբատանը** և, այստեղ գահ բարձրանալով, հիմնադրում է **Աքեմենյան** հին պարսկական պետությունը, որով մարական գերիշխանությունը փոխարինում է պարսկական տիրապետությունը ու գերիշխանությունը: Իրենց մասնակցությունը բերելով մարական պետության կործանմանը, նրա տիրապետության գտնվող ժողովուրդները, դրանց թվում նաև հայ ժողովուրդը, անշուշտ, հույսեր էին տածում, որ կազատվեն մարական գերիշխանությունից և ձեռք կբերեն լիակատար ինքնուրույնություն և անկախություն: Սակայն մյուս ժողովուրդների նման հայ ժողովրդի հույսերը չեն արդարանում:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՂՐԱՆՔՆԵՐ

1. Փորձեք ցույց տալ, որ Երվանդ Սակավակյացի օրոք Հայաստանը ընդգրկում էր նախկին ուրարտական պետության ողջ տարածքը:
2. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ փոխվեց Մարաստանի վերաբերմունքը Հայաստանի նկատմամբ և նա սկսեց իր երեկվա դաշնակցին իրեն ենթարկելու քաղաքականություն վարել: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը:
3. Ի՞նչ պարտավորություններ ունեւր Հայաստանը Մարաց պետության նկատմամբ: Ձեր կարծիքով Հայաստանն ի վիճակի էր կատարել դրանք: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը:
4. Ի՞նչ էք կարծում Մարաստանի դեմ ապստամբած պարսից արքա Կյուրոսը կարող էր հասնել հաղթանակի առանց Տիգրան I-ի աջակցությամբ: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը:
5. Փորձեք պարզել, թե ընկնելով պարսկական գերիշխանության տակ՝ Հայաստանը արդյո՞ք պահպանում էր իր պետական անկախությունը, թե ոչ: Ինչո՞վ է տարբերվում պետական անկախությունը գերիշխանությունից: Բերեք փաստեր ձեր տեսակետի օգտին:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Լրացրե՛ք «Երվանդական արքաները» աղյուսակը.

Արքաներ	Գահակալությունը	Բնութագիրը	Գործունեությունը	Արդյունքները Հետևանքները

ԹԵՍՏԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

1. Ո՞ւմ է հաջորդել Երվանդ Սակավակյացը.
 1. Պարույրին 3. Վահագնին
 2. Տիգրանին 4. Հիդարնեսին

2. Ե՞րբ է գահակալել Երվանդ I-ը.
 1. Ք.ա. 620-610-ական թթ. 3. Ք.ա. 550-540-ական թթ.

2. Ք.ա. 580-570-ական թթ. 4. Ք.ա. 610-590-ական թթ.

3. Որքա՞ն էր Երվանդ I-ի զորքի թիվը.

1. 8 հազար հեծյալ և 20 հազար հետևակ
2. 4 հազար հեծյալ և 40 հազար հետևակ
3. 8 հազար հեծյալ և 40 հազար հետևակ
4. 4 հազար հեծյալ և 20 հազար հետևակ

4. Ի՞նչ էին Երվան I-ի որդիների անունները.

1. Տիգրան և Պարույր
2. Պարույր և Վահագն
3. Վահագն և Շավարշ
4. Շավարշ և Տիգրան

5. Ե՞րբ է գահակալել Մարաց Ածղահակ թագավորը.

1. Ք.ա. 560-525 թթ.
2. Ք.ա. 585-550 թթ.
3. Ք.ա. 562-585 թթ.
4. Ք.ա. 604-562 թթ.

6. Ո՞վ է ճնշում Ածղահակի դեմ Երվանդ I-ի ապստամբությունը.

1. Կամբիզը
2. Կյուրոսը
3. Դարեհը
4. Կյուրոս Կրտսերը

7. Ո՞ւմ որսընկերն է Կյուրոսը.

1. Շավարշի
2. Պարույրի
3. Երվանդի
4. Տիգրանի

8. Ե՞րբ է գահակալել Տիգրան I Երվանդականը.

1. Քա 560-525 թթ.
2. Քա 522-486 թթ
3. Քա 550-529 թթ
4. Քա 529-522 թթ

9. Ե՞րբ է Կյուրոսը գրավում Մարաստանի մայրաքաղաքը.

1. Ք.ա. 522 թ.
2. Ք.ա. 410 թ.
3. Ք.ա. 550 թ.
4. Ք.ա. 590 թ.

10. Ե՞րբ է տեղի ունեցել պարսից արքա Կյուրոսի ապստամբությունը Մարաստանի դեմ.

1. Ք.ա. 522-521 թթ.
2. Ք.ա. 401-400 թթ.
3. Ք.ա. 612-610 թթ.
4. Ք.ա. 553-550 թթ.

3. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ՊԱՐՄԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ: ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ՏԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄՈՒՄ: (1 ԺԱՄ)

Ա) Հայաստանի և Աքեմենյան Պարսկաստանի հարաբերությունները: Հայկական թագավորությունը, **Կյուրոսի** և նրա հաջորդների օրոք, իր արտոնյալ տեղն ուներ այդ տերության մեջ: Սակայն վիճակը փոխվում է, երբ գահ է բարձրանում **Աքեմենյան Դարեհ I (Ք.ա. 522-486 թթ.)** թագավորը: Նրա դաժան իշխանությունը մեծ դժգոհություն է առաջացնում: **Ք.ա. 522-520թթ.** նրա դեմ ապստամբում են տերության գրեթե բոլոր երկրները, այդ թվում նաև **Հայաստանը:** Այդ ապստամբության մասին է պատմում **Քիրմանշահ** քաղաքից ոչ հեռու գտնվող **Բեհիսթունի** ժայռի վրա թողած սեպագիր արձանագրության մեջ, որը գրված է երեք լեզվով՝ **հին պարսկերեն, բաբելերեն և էլամերեն** լեզուներով: Արձանագրության պարսկերեն մասում **Հայաստանը** կոչվում է **Արմենիա, էլամերենում՝ Հարմինույա**, իսկ **բաբելերեն** մասում՝ **Ուրարտու: Ուրարտու** անվան հիշատակումը մեկ անգամ ևս ցույց է տալիս, որ այն հայոց պետության անվանումներից մեկն է:

Բեհիսթունյան արձանագրության սկզբում **Հայաստանը** չի հիշատակվում ապստամբած երկրների շարքում, դա նշանակում է, որ վերջինս լիովին անկախ էր: Բայց արձանագրության շարունակության մեջ արդեն մանրամասն տեղեկություններ է հաղորդում հայերի ապստամբության մասին, որոնք ցույց են տալիս, որ **Դարեհ I-ն** ամենահամառ դիմադրողության է հանդիպել **Հայաստանում:** Եթե մյուս ապստամբ երկրները **Դարեհ I-ի** հաջողվում էր նվաճել մեկ արշավանքի ընթացքում, ապա **Հայաստանը** ընկճելու և հնազանդեցնելու համար պահանջվում է հինգ արշավանք:

Հայաստանում ծագած ապստամբությունը ճնշելու համար **Դարեհ I-ը** ուղարկում է իր մերձավորներից **Դադարշիշ** անունով մի հայ զորավարի: **Դադարշիշն** իր արշավանքների ընթացքում բախվելով հայերի հզոր ռազմական ուժերի հետ ծանր պարտություն է կրում: Աքեմենյան հայազգի զորավարի անհաջողություններից հետո **Դարեհ I-ը** ստիպված է լինում փոխել նրան: Վեց ամիս անց **Դարեհը Հայաստան** է ուղարկում պարսիկ զորավար **Վահումիսային:**

Պարսիկ զորավարը հայերի հետ ընդհարվում է նախ՝ **Հայաստանի** սահմաններից դուրս՝ **Հյուսիսային Միջագետքում**, ապա նաև **Հայաստանում:** Կատաղի մարտերից հետո, ի վերջո հայերի համառ դիմադրությունը կոտրում է և նրանք պարտություն են կրում **Դարեհի** գերիշխանությանը:

Ք.ա. 521թ., երբ արդեն ճնշված էր ապստամբությունը, **Հայաստանը** ճանաչվում է **Աքեմենյան Պարսկաստանի** գերիշխանությունը: Պարսիկներն իրենց հերթին դիմում են զիջումների: Նրանք իշխանությունը թողում են **Հայկազունի Երվանդական** արքայատոհմի ձեռքում, որոնք ստանում են լիակատար ներքին ինքնավարություն և դրամ կտրելու իրավունք:

Բ) Հայաստանը Աքեմենյան տերության կազմում: Ապստամբությունի ճնշումներից հետո **Դարեհ I-ը** տերության ներսում կատարում է մի շարք բարեփոխումներ, որոնց նպատակն էր ուժեղացնել ու ամրացնել կենտրոնական իշխանությունը: **Ք.ա. 520թ. Դարեհ I-ը Աքեմենյան տերությանը** բաժանում է **20 մեծ վարչական միավորների՝ սատրապությունների:** Սրանց կառավարումը հանձնվում է բարձրաստիճան պաշտոնյաների, որոնք կոչվում են **սատրապներ:** Նրանք իրենց ենթակա սատրապությունների քաղաքացիական բնակչության նկատմամբ ունեին վարչական և դատական անսահմանափակ իշխանություն: Սատրապների պարտականությունների մեջ էին մտնում նաև պետական հարկերի հավաքումը, պարհակների կազմակերպումը, ճանապարհների անվտանգության ապահովումը և այլն:

Դարեհի վարչական բաժանման համաձայն **Հայաստանը** կազմում է պարսկական տերության **13-րդ սատրապությունը** սատրապությունը: **Հայաստանի** կառավարիչ-սատրապները **Հայկազուն-**

Երվանդական տոհմի ներկայացուցիչներ էին և մեծ մասամբ կրում էին **Երվանդ** անունը: Նրանք շարունակում էին կարևոր դիրք գրավել **Աքեմենյան տերության** մեջ: **Երվանդական սատրապ-կառավարիչները** ազգակցական, ինամիական սերտ կապեր էին հաստատել **Աքեմենյան** արքաների հետ: **Հայաստանը** որպես հարկ **Պարսկաստանին** վճարում էր **տարեկան 600 տաղանդ արծաթ**, պարսից արքային ուղարկում **տարեկան 20 հազար նժույգ** և թանկարժեք մետաղից պատրաստված բարձրարվեստ անոթներ: Որպես սատրապություն՝ **Հայաստանն Աքեմենյան Պարսկաստանի** կազմում մտնում է **մոտ 200 տարի մինչև Ք.ա. 331թ.:**

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Փորձեք պարզել, թե ընկնելով պարսկական գերիշխանության տակ՝ Հայաստանը արդյո՞ք պահպանում էր իր պետական անկախությունը, թե ոչ: Ինչո՞վ է տարբերվում պետական անկախությունը գերիշխանությունից: Բերեք փաստեր ձեր տեսակետի օգտին:
2. Ի՞նչ էք կարծում ինչո՞ւ Դարեհի դեմ ապստամբեցին նրա տիրապետության տակ գտնվող գրեթե բոլոր երկրները: Արդյո՞ք Հայաստանը բավարար ուժեր ու միջոցներ ուներ պահպանելու իր ձեռք բերած անկախությունը: Բերեք փաստեր ձեր պատասխանի օգտին:
3. Թվարկե՛ք Վանի թագավորության անկման պատճառները:
4. Ինչպիսի՞ն է Ձեր վերաբերմունքը Դարեհ 1-ինի կատարած վարչական փոփոխությունների նկատմամբ: Ո՞րն էր դրանց նպատակը: Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ էին քեմենյան արքաները Հայաստանի սատրապներ նշանակում էին Երվանդական արքայական տոհմի ներկայացուցիչներին: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը:
5. Եթե ձեզ առաջարկվեր մեկ հարց տալ Երվանդական գահակալներից որևէ մեկին, ապա ո՞ւմ կուղղեիք ձեր հարցը և ի՞նչ բովանդակություն կարող է ունենալ այն:

ԹԵՍՏԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

1. Ե՞րբ է տեղի ունեցել հպատակ ժողովուրդների ապստամբությունը Դարեհ I-ի դեմ.

1. Ք.ա. 553-550 թթ.	3. Ք.ա. 539-538 թթ.
2. Ք.ա. 522-521 թթ.	4. Ք.ա. 525-524 թթ.

2. Քանի՞ լեզուներով է գրված Բեհիսթունյան արձանագրությունը.

1. Երկու	3. Չորս
2. Երեք	4. Հինգ

3. Ո՞ր քաղաքի մոտ գտնվող ժայռի վրա է գրված Դարեհ I-ի սեպագիր արձանագրությունը.

1. Էկբատան	3. Քիրմանշահ
2. Տուշպա-Վան	4. Բաբելոն

4. Ի՞նչ լեզուներով են գրված Բեհիսթունյան արձանագրությունները.
 1. Հայերեն, ուրարտերեն, իտերերեն
 2. Խեթերեն էլամերեն, պարսկերեն
 3. Պարսկերեն, էլեմերեն, բաբելոներեն

4. Բարեկրներն, հայերեն, խուռիերեն
5. Ո՞վ է Հայաստանում բռնկված ապստամբությանը ճնշելու համար Դարեհ I-ի կողմից ուղարկված հայազգի զորավարը.
1. Կամբիզը
 2. Վահուամիսան
 3. Դադարշիշը
 4. Էմբասը
6. Ո՞վ էր Հայաստանում բռնկված ապստամբությունը ճնշելու համար Դարեհի կողմից ուղարկված պարսիկ զորավարը.
1. Քսերքսեսը
 2. Կյուրոսը
 3. Շավարշը
 4. Վահուամիսան
7. Ե՞րբ է Հայաստանը ճանաչել Աքեմենյանների գերիշխանությունը.
1. Ք.ա. 521 թ.
 2. Ք.ա. 550 թ.
 3. Ք.ա. 520 թ.
 4. Ք.ա. 401 թ.
8. Ի՞նչ վարչական միավորների էր բաժանվում Աքեմենյան տերությունը.
1. Սարգսանությունների
 2. Սատրապությունների
 3. Նահանգների
 4. Ստրատեգիաների
9. Տարեկան որքա՞ն տաղանդ արծաթ էր տալիս Հայաստանը Պարսկաստանին որպես հարկ.
1. 200 տաղանդ արծաթ և 1000 նժույգ
 2. 400 տաղանդ արծաթ և 15 հազր նժույգ
 3. 4 հարյուր տաղանդ արծաթ և 10 հազար նժույգ
 4. 600 տաղանդ արծաթ և 20 հազար նժույգ
10. Միչև ե՞րբ է Հայաստանը մնում որպես սատրապություն Աքեմենյան Պարսկաստանի կազմում:
1. Ք.ա. 521 թ.
 2. Ք.ա. 550 թ.
 3. Ք.ա. 401 թ.
 4. Ք.ա. 331 թ.

4. ԱԼԵՔՍԱՆԴ ՄԱԿԵՂՈՆԱՑՈՒ ԱՐՇԱՎԱՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆԻ ԵՐՎԱՆԴՅԱՆՆԵՐԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԸ: (1 ԺԱՄ)

Ա) Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշավանքները: Ք.ա. IV դ. կեսից Աքեմանյան Պարսկաստանը իսկապես թուլանում է և բռնում քայքայման ուղին: Գնալով ուժեղանում են կենտրոնախույս ձգումները, տետության տարբեր մասերում գլուխ են բարձրացրել գործնականում անկախ ցեղեր ու ցեղախմբեր: Այդ նույն ժամանակ **Արևմուտքում՝ Բալկանյան թերակղզում** ուժեղանում և հզորանում էր **Մակեդոնիայի թագավորությունը**, որտեղ **Ք.ա. 336թ.** գահ է բարձրանում 20-ամյա տաղանդավոր երիտասարդ, հռչակավոր **փիլիսոփա Արիստոտելի** սան **Ալեքսանդր Մակեդոնացին**: Օգտվելով **Աքեմենների** թուլացումից՝ **Ալեքսանդրը** որոշում է պատերազմել **Պարսկաստանի** դեմ, գրավել **Փոքր Ասիան** և **Արևելքի** հարուստ երկրները և հասնել համաշխարհային տիրապետության: Մակեդոնահունական ոչ մեծաքանակ զորքերը (**30 հազար հետևակ, 5 հազար հեծելազոր**) **Ք.ա. 334թ.** գարնան անցնում են **Հելլեսպոնտոսը (Դարդանելի նեղուցը)** և ափ իջնում **Փոքր Ասիա**: Նրանք **Գրանիկոս գետի** մոտ բախվում են **Դարեն III-ի (Ք.ա. 336-331թթ)** փոքրասիական սատրապների զորքի հետ և ջախջախում նրան: Հաջորդ **Ք.ա. 333թ.** գարնանը, **Ալ. Մակեդոնացու** զորքեր **Կիլիկիայի Իսոս քաղաքի** մոտ տեղի ունեցած են ճակատամարտում կրկին ծանր պարտության են մատնում **Դարեն III-ի** բանակին: **Դարենը** փախուստի է դիմում՝ հաղթողների ձեռքին թողնելով մորը, կնոջը և զավակներին: Երկու կողմից զորքերի միջև վճռական ճակատամարտը տեղի է ունենում **Ք.ա. 331թ. հոկտեմբերի 1-ին Հյուսիսային Ասորիքում, Գավգամելա բնակավայրի** մոտ: Պարսկական զորքերի կազմում ճակատամարտին մասնակցում էին հայկական զորքերը՝ **Աքեմենների** տիրապետության տակ գտնվող **Մեծ Հայքի** և **Փոքր Հայքի** կառավարիչներ **Օրոնտես-Երվանդ III-ի** և **Միթրաուստեսի** գլխավորությամբ: Մարտը սկսվում է վաղ առավոտյան և ավարտվում ուշ երեկոյան: Այս անգամ էլ պարսից բանակը պարտություն է կրում, իսկ **Դարենը** կրկին դիմում է փախուստի և ավելի ուշ սպանվում իր մերձավորներից մեկի ձեռքով: Այստեղ կովող հայկական զորքն արագ երթով նահանջի հրաման է ստանում և դուրս գալով ճակատամարտից՝ վերադառնում են **Հայաստան**:

Գավգամելայի ճակատամարտում տարած հաղթանակը վերջ է դնում **Աքեմենյան** տերության գոյությանը: Շարունակելով հաղթական երթը՝ **Ալեքսանդրն** առանց լուրջ դիմադրության հանդիպելու գրավում է **Միջագետքը**, իսկ **Ք.ա. 330թ. վերջերին** մոտենում **Դարենի մայրաքաղաք Պարսեպոլիսին**: **Աքեմենյանների** մայրաքաղաքը դիմադրության փորձ անգամ չի անում: **Պարսեպոլիսը** գրավվում է, ավերվում ու հրկիզվում: Կողոպտվում են **Աքեմենյան** արքաների դարերով կուտակված գանձերը:

Աքեմենյան տերությունը նվաճելուց հետո՝ **Ալեքսանդրի** բանակը ներխուժում է **Միջին Ասիա** և երեք տարվա դաժան կռիվներից հետո է միայն հաջողվում հպատակեցնել այն: Այստեղից հունամակեդոնական զորքերն **Աֆղանստանի** վրայով մտնում են **Հնդկաստան**: **Ալեքսանդրին** հաջողվում է գրավել **Ինդոս գետի** ափին ընկած երկրները: **Ալեքսանդրը** մտադիր էր գրավել ողջ **Հնդկաստանը**, բայց նրա հոգնատանջ բանակը հրաժարվում է շարունակել արշավանքը: **Ալեքսանդրը** ստիպված տեղի է տալիս և իր զորքի հետ **Ք.ա. 324թ.** վերադառնում **Միջագետք՝ Բաբելոնիա՝** հիմք դնելով մի նոր հսկայածավալ ու խարհակալ տերության, որի սահմանները տարածվում էին **Մակեդոնիայից մինչև Ինդոս գետը՝ Հնդկաստան, Մև ծովից ու Միջին Ասիայից մինչև Եթովպիա**: Նրոսստեղծ այս տերության մայրաքաղաքն է դառնում **Բաբելոնը**: **Ալեքսանդր Մակեդոնացու** արշավանքներով **Առաջավոր Ասիայում** սկզբնավորվում է **հելլենիզմի (հույներեն իրենց անվանում էին հելլեներ)**՝ **հունականության դարաշրջանը**: **Հայաստանն** այդ դարաշրջան է մտնում որպես իր անկախությունը վերականգնած պետություն:

Բ) **Հայկագունի Երվանդյանների թագավորության վերականգնումը:** Գավգամելայում տարած հաղթանակից հետո **Ալեքսանդրը** չի հետապնդում իրենց զորքերով **Հայաստան** վերադարձած **Երվանդ III-ին** և **Միթրատուստեսին:** Մակեդոնական արքան, փաստորեն, **Հայաստան** չի մտնում և այն չի նվաճում: Մակայն **Գավգամելայի ճակատամարտից** ամիսներ հետո, նա **Հայաստանի սատրապ** է նշանակում **Միթրեն** կամ ավելի ճիշտ **Միհրան** անունով մի պարսիկ: Մակայն այդ նշանակումը ձևական ու անվանական է մնացել, որովհետև **Միթրեն-Միհրանը** չէր կարողացել մտնել **Հայաստան** և այնտեղ հաստատվել սատրապի պաշտոնում: Որ իրոք Հայաստանը չի նվաճվել երևում է նրանից, որ այս նշանակումից երեք տարի անց՝ **Ք.ա. 329թ. Ալեքսանդրը Մենոն գորավարի** գլխավորությամբ մի զորաբանակ է ուղարկում **Հայաստան՝ Սպեր Գավառում** գտնվող ոսկու հանքերը գրավելու համար: Ինչպես վկայում է հույն մատենագիր **Ստրաբոնը**, հայերը ջախջախում են նրա բանակը, իսկ գորավարին՝ «խեղդամահ անում»: Դրանից հետո մակեդոնական արքան ավստ փորձ չի անում **Հայաստան** նոր զորք ուղարկելու, ինչը խոսում է այն մասին, որ նա ստիպված էր հաշվի նստել հայկական ռազմական ուժի հետ և խուսափել նրա հետ նոր բախումից:

Այն երկրները որոնք չէին նվաճվել **Ալեքսանդր Մակեդոնացու** կողմից, օգտվելով Աքեմենյան տերության կործանումից, ձեռք են բերում ինքնուրույնություն և անկախություն: Այդպես են վարվում նաև մինչ այդ **Աքեմենյան տերության** կազմում գտնվող **Մեծ Հայքի** և **Փոքր Հայքի** կառավարիչները՝ **Երվանդը** և **Միթրատուստեսը:** Նրանք վերականգնում են **Հայաստանի** անկախությունը և իրենց հայտարարում թագավորներ, **Երվանդը՝ Մեծ Հայքում**, **Միթրատուստեսը՝ Փոքր Հայքում:** Մրանով հայոց պետականության զարգացման գործընթացը, որ ընդհատվել էր **Ք.ա. VI դարի վերջին**, գտնում է իր շարունակությունը: **Երվանդական արքայատոհմի** գլխավորությամբ վերականգնված հայկական թագավորությունը իրավական հիմքերի տեսանկյունից խիստ օրինական էր համարվում, որովհետև **Երվանդականները** մայրական գծով ազգակցական կապ ունեին **Աքեմենյանների** հետ: Իսկ այդ ժամանակ **Առաջավոր Ասիայում** ազգակցական կապը կարևոր պայման էր թագավորական տոհմերի իշխանության օրինականությունը շեշտելու և ճանաչելու համար: Այս հանգամանքն ամրապնդում էր հայկական թագավորության դիրքը նորաստեղծ հելլենիստական պետությունների շարքում:

Դեռ նոր էին անկախացել **Մեծ Հայքը** և **Փոքր Հայքը**, երբ **Առաջավոր Ասիայում** տեղի են ունենում նոր իրադարձություններ: **Ք.ա. 323թ.** մահանում է **Ալ. Մակեդոնացին** և նրա ստեղծած տերությունն արագորեն սկսվում է քայքայվել և բաժանվում է մի քանի մասի: Դրանցից ամենահզորն ու ամենաընդարձակը **Հայաստանի** սահմանակից **Սելևկյան պետությունն** էր, որն ընդգրկում էր **Ալեքսանդրի** պետության գրեթե բոլոր ասիական (արևելյան) շրջանները: Շուտով **Սելևկյան** պետությունն իր հարևան **Հայաստանի** նկատմամբ հանդես է բերում նվաճողական նկրտումներ: Նորանկախ **Հայաստանը Երվանդ III-ի (Ք.ա. 331-300թթ.)** գլխավորությամբ ոչ միայն պահպանում էրկիրի անկախությունը, այլ նաև վճռորոշ դեր է խաղում տարածաշրջանում:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ձեր կարծիքով, որո՞նք էին Աքեմենյան Պարսկաստանի թուլացման ու քայքայման պատճառները:
2. Ի՞նչ եք կարծում ինչո՞ւ Ալ. Մակեդոնացու զորքերը կարողացան համեմատաբար հեշտ հաղթանակներ տանել պարսկական մեծաքանակ զորքերի դեմ և մեկը մյուսից հետևից գրավել նրա տիրապետության տակ գտնվող երկրները: Բերեք փաստեր ձեր տեսակետի օգտին:
3. Ձեր կարծիքով, ո՞րն էր պատճառը, որ Ք.ա. IV դարի վերջի քարոզում Մեծ Հայքի նորաստեղծ թագավորությունը կարողացավ ոչ միայն պահպանել իր անկախությունը, այլև վճռորոշ դեր կատարեց տարածաշրջանում:

ԹԵՍՏԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

1. Ե՞րբ է Աքեմենյան տերությունը բռնում թուլացման և քայքայման ուղին.
 1. Ք.ա. V դարի վերջում
 2. Ք.ա. IV դարի կեսին
 3. Ք.ա. IV դարի վերջում
 4. Ք.ա. V դարի կեսին

2. Ե՞րբ է գահ բարձրացել Ալ. Մակեդոնացին.
 1. Ք.ա. 336 թ.
 2. Ք.ա. 331 թ.
 3. Ք.ա. 356 թ.
 4. Ք.ա. 329 թ.

3. Ե՞րբ է Ալ. Մակեդոնացին անցել Հելեսպոնտոսը և մտել Փոքր Ասիա.
 1. Ք.ա. 301 թ.
 2. Ք.ա. 323 թ.
 3. Ք.ա. 324 թ.
 4. Ք.ա. 334 թ.

4. Ե՞րբ է գահակալել պարսից արքա Դարեհ III-ը.
 1. Ք.ա. 336-331 թթ.
 2. Ք.ա. 356-336 թթ.
 3. Ք.ա. 330-300 թթ.
 4. Ք.ա. 312-281 թթ.

5. Ո՞ր ճակատամարտն է տեղի ունեցել Ք.ա. 333թ.
 1. Իսսոսի
 2. Իսոսի
 3. Գավգամելայի
 4. Գրանիկոնի

6. Ե՞րբ է տեղի ունեցել Գավգամելայի ճակատամարտը.
 1. Ք.ա. 336 թ.
 2. Ք.ա. 334 թ.
 3. Ք.ա. 331 թ.
 4. Ք.ա. 312 թ.

7. Ի՞նչ երկրներ է գրավում Ալ. Մակեդոնացին Իսոսի ճակատամարտից հետո.
 1. Փոքր Հայքը, Կապադովկիան, Ասորիքը
 2. Ասորիքը, Պոնտոսը, Լեդիան
 3. Լեդիան, Փունիկիան, Եգիպտոսը
 4. Ասորիքը, Փյունիկիան, Եգիպտոսը

8. Հայաստանի ստրպաներից ովքե՞ր էին մասնակցում Գավգամելայի ճակատամարտին.
 1. Տիգրան Երվանդյանը, Օրոնտես-Երվանդ II-ը
 2. Օրոնտես-Երվանդ II-ը, Միթրատուտեսը
 3. Միթրատուտեսը, Օրոնտես-Երվանդ III-ը
 4. Օրոնտես-Երվանդ III-ը, Սամոսը

9. Ո՞րն է պարսից արքա Դարեհ III-ի մայրաքաղաքը.
 1. Բաբելոնը
 2. Շոշը
 3. Տյուրոսը
 4. Պերսեպոլիսը

10. Միջին Ասիայից հետո ո՞ր է արշավում Ալ. Մակեդոնացին.

- | | |
|--------------|-------------|
| 1. Հնդկաստան | 3. Մարաստան |
| 2. Պարթևստան | 4. Վրաստան |

11. Ո՞ւմ է Ալ. Մակեդոնացին ուղարկում Սպերի ոսկու հանքերը գրավելու.

- | | |
|---------------|------------|
| 1. Միհրդատին | 3. Մենոնին |
| 2. Պերտիկասին | 4. Արշամին |

12. Ե՞րբ է Ալ. Մակեդոնացին իր գորավարին ուղարկում Սպերի ոսկու հանքերը գրավելու.

- | | |
|----------------|----------------|
| 1. Ք.ա. 334 թ. | 3. Ք.ա. 329 թ. |
| 2. Ք.ա. 331 թ. | 4. Ք.ա. 324 թ. |

13. Ալ. Մակեդոնացին իր տերության մայրաքաղաքը դարձրեց՝

- | | |
|----------------|-------------|
| 1. Էկբատանը | 3. Իսոսը |
| 2. Պերսեպոլիսը | 4. Բաբելոնը |

14. Ե՞րբ է մահացել Ալ. Մակեդոնացին.

- | | |
|----------------|----------------|
| 1. Ք.ա. 336 թ. | 3. Ք.ա. 312 թ. |
| 2. Ք.ա. 331 թ. | 4. Ք.ա. 323 թ. |

5. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ Ք.Տ.Ա. III ԴԱՐՈՒՄ: ՆԵՐՔԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ: (1 ժԱՄ)

Ա) Հայկական թագավորություններ Ք.ա. III դարում: Ք.ա. III դարում Մեծ Հայքի թագավորությունն ավելի է ամրապնդվում ու հզորանում: Երվանդ III-ի և նրա հաջորդների օրոք Հայաստանն ընդհանուր առմամբ պահպանում է աքեմենյան շրջանում իր ունեցած սահմանները: Պետության մայրաքաղաքը շարունակում էր մնալ Արմավիրը: Ք.ա. IV դարի I կեսին Երվանդականների իշխանությունը տարածվում էր Ծովքին հարող անդրեփրատյան Կոմմագենե երկրի վրա: Այդ ժամանակ Մելիկյանները փորձում էին տիրանալ Հայաստանին կամ գոնե հարկատու դարձնել նրան, բայց հանդիպում էրն համառ դիմադրության: Երվանդ III-ին հաջորդած մյուս թագավորներն իրենց հերթին վարում են ընդգծված հակասելեկյան քաղաքականություն: Սակայն որոշ ժամանակ անց Մեծ Հայքի թագավորությունը զգալիորեն թուլանում է: Ք.ա. մոտ 260թ. նրանից անջատվում են Ծովքը և Կոմմագենեներն՝ կազմելով Ծովքի-Կոմմագենեների միացյալ թագավորությունը: Դրանից օգտվում են Մելիկյան տերությունը և մյուս հարևան պետությունները: Ք.ա. III դարի երկրորդ կեսին հզորացման շրջան են ապրում Իբերյան (Վրաստանը) և Ատրպատականը: Ընկած լինելով նրանց և Մելիկյան տերության միջև՝ Հայաստանը տարածքային կորուստներ է ունենում հյուսիսում և Արաքսի հովտում: Ատրպատականի հզորացումն անհանգստացնում էր առաջին հերթին Մելիկյաններին, որոնք վճռական քայլերի են դիմում վերջ դնելու նրա մեծապետական ձգտումներին: Ճնշելով Ատրպատականի օժանդակությունը ստացած սելևկյան սատրապների ապստամբությունը՝ Մելիկյան արքա Անդիոքոս III Մեծ (Ք.ա. 223-187թթ.) Ք.ա. 220թ. ներխուժում է Ատրպատական և պարտության

մատնում նրա թագավորին: Նման պայմաններում **Մեծ Հայքում** գահ է բարձրանում **Երվանդ IV Վերջինը (Ք.ա. 220-201թթ)**: Նրա գահակալության տարիները նշանավորվում է ծավալուն շինարարական գործունեությամբ: Նա հեռանում է **Արմավիր** մայրաքաղաքից և **Արաքս** ու **Ախուրյան գետերի** խառնարանի մոտ՝ մի ապառաժ բլրի վրա, կառուցում է իր անունը կրող **Երվանդաշատ նոր մայրաքաղաքը** և այնտեղ տեղափոխում արքունիքը: **Ախուրյանի ափին** են կառուցվում նաև գեղեցիկ ու չքնաղ շինվածքներով **Երվանդակերտ դաստակերտը** և **Քաղաքան փոքր քաղաք-սրբավայր**: **Երվանդ IV-ը Արմավիրից Քաղաքան** է տեղափոխում հեթանոս աստվածների արձանները և այնտեղ **քրմապետ** է նշանակում իր եղբորը՝ **Երվազին**:

Չնայած **Երվանդ IV-ի** եռանդուն գործունեությունը՝ նրա իշխանությունը հաստատուն չէր: **Խորենացին** լավ է պատկերում այն շիկացած մթնոլորտը, որի մեջ թագավորը բոլորում է իր վերջին տարիները: **Երվանդը** վախենում էր իր շրջապատից ու ժողովրդից: Դժգոհություն էր տիրում նաև երկրի ավագանու՝ մեծամեծների ու նախարարների մեջ: Նրանք դժգոհում էին նրա վարած քաղաքականությունից և տարածքային կորուստներից:

Ինչ վերաբերվում է **Մեծ Հայքի արևմտյան** մասում առաջացած **Տոփք-Կոմմագենների** միացյալ թագավորությունը, ապա այն շարունակում էր պահպանել իր անկախությունը: Թագավորության հիմնադիր **Սամոսը (Ք.ա. մոտ 260-240 թթ.)**, որը **Երվանդական տոհմից** էր, **Կոմմագենում Եփրատ գետի ափին** կառուցում է **Սամոսատ մայրաքաղաքը**: **Սամոսը** հատում է նաև դրամներ, դրանք մեզ հասած առաջին հայկական արքայական դրամներն են: **Սամոսին Տոփք-Կոմմագենների** գահին հաջորդում է նրա որդի **Արշամը (Ք.ա. 240-220 թթ)**: Շարունակելով հոր շինարարական գործունեությունը՝ նա **Տոփքում** իր անունով կառուցում է **Արշամաշատ քաղաքը**: **Արշամը** նույնպես հատել է դրամները: **Տոփք-Կոմմագենների** միացյալ թագավորությունը երկար կյանք չի ունենում և **Արշամի** մահից հետո տրոհվում է երկու մասի՝ **Տոփքի** և **Կամմագենի** առանձին թագավորությունների:

Աքեմենյան տերության վերացումից հետո, ինչպես արդեն ասվել է, **Միթրատուստեսը Ք.ա. 331թ.** հիմնադրում է **Փոքր Հայքի թագավորությունը**, որն սահմանների մեջ ընդգրկում է **Եփրատ, Գայլ և Հալիս գետերի** վերին հոսանքների միջև ընկած տարածքները: Ի տարբերություն **Մեծ Հայքի պետության՝ Փոքր Հայքի թագավորությունը** շուտով ենթարկվում է մակեդոնացիներին: Սակայն **Փոքր Հայքը** երկար չի մնում հունամակեդոնական տիրապետության տակ: **Ք.ա. 301-300 թթ. Փոքր Հայքը** ևս ապստամբություն է բարձրացնում և վերականգնում իր անկախությունը, որը պահպանվում է **Ք.ա. III դարի** ընթացքում:

Բ)Ներքին և արտաքին մարտահրավերներ: **Սելևկյան տերությունը Անտիոքոս III-ի** օրոք վերականգնում է իր նախկին հզորությունը: Սելևկյան արքան ձեռնամուխ է լինում իր հեռահար ծրագրի ու լայնածավալ նվաճումների իրագրծմանը: Օգտվելով Հայաստանի թուլացումից և նրանում առկա ներքին երկպառակությունից՝ **Անտիոքոս III-ն** իր գերիշխանությանն է ենթարկում **Տոփքը**: Սակայն այդ գերիշխանությունը շատ անկայուն էր: Հավանաբար **Տոփքի** թագավորը, հաշվի առնելով այն հանգամանք, որ **Ք.ա. 217թ.** սելևկյանները պարտություն են կրել **Եգիպտոսից**, հրաժարվում է ճանաչել **Անտիոքոս III-ի** գերիշխանությունը և դադարեցնում է հարկ վճարելու: **Անտիոքոս III-ը** իր ուժերը վերականգնելուց հետո, որոշում է **Տոփքը** կրկին իրեն ենթարկել: Այդ նպատակով նա **Ք.ա. 212թ.** զգալի ուժերով ներխուժում է **Տոփք** և բանակ դնում **Արշամաշատ մայրաքաղաքի** մոտ: **Տոփքի** թագավոր **Քսերքսեսը**, նկատի ունենալով թշնամու ուժերի գերազանցությունը, դեսպաններ է ուղարկում **Անտիոքոսի III-ի** մոտ և հայտնում, որ ցանկանում է բանակցել նրա հետ: Սելևկյան արքան, իր մոտ է հրավիրում **Քսերքսեսին**, հաշտվում նրա հետ և նույնիսկ նրան է զիջում հարկի

մեծագույն մասը, որ հրաժարվել էր իրեն վճարել **Քսերքսեսի** հայրը: Այնուհետև **Անտիոքոսը** նրանից վերցնում է **300 տազանդ, 100 ձի** և **նույնքան էլ ջորի իրենց լծասարքերով** և նրան է վերադարձնում ողջ իշխանությունը երկրում: Բացի այդ, **Անտիոքոսն** իր **քրոջը՝ Անտիոքիսին**, կնության է տալիս **Քսերքսեսին**: Այնուհետև **Անտիոքոսը** գեներ ուղղարկում է արևելք՝ իրականացնելու իր արևելյան ծրագիրը: Նա ընկճում է **Պարթևստանը**, հասնում **Միջին Ասիա**, գրավում **Բակտրիան** և **Հինդուկուշի** վրայով իջնում **Հնդկաստան**: Արևելյան հաղթարշավից հետո, որը սիրում էր համեմատել **Ալեքսանդր Մակեդոնացու** արշավանքի հետ, **Անտիոքոս III-ն** ավելի ուժեղ ու հաստատուն էր զգում իրեն, քան գահակալության սկզբնական շրջանում: Ուստի նա որոշեց ի կատար ածել նաև արևմտյան ծրագիրը, որով նախատեսվում էր նախ ընդլայնել իր փոքրասիական տիրությունը, ապա գրավել ողջ **Փոքր Ասիան** և ոտք դնել **Եվրոպա՝ Բալկանյան թերակղզի**: Բայց մինչև արշավանքը սկսելը անհրաժեշտ էր ապահովել իր մերձավոր թիկունքը՝ այսինքն գրավել հայկական թագավորությունները: **Ք.ա. 201թ. Անտիոքոսն** իր քրոջ **Անտիոքիսի** ձեռքով սպանել է տալիս **Քսերքսեսին** և տիրում **Տուրքիին**: Այստեղ նա ստրատեգոս (գորավար-կառավարիչ) է նշանակում իր մոտ ծառայության մեջ գտնվող գորավար **Ջարեհին**, որը, ըստ երևույթին, **Տուրքի** թագավորական տոհմից էր: **Ք.ա. 201թ.** նա պատերազմ է սկսում **Երվանդ IV-ի** դեմ: Նա մեծաթիվ զորքի գլուխ անցած, **Ուտիքի** վրայով, **Սևանի հյուսիս-արևելյան** ափով և **Արագածի** թիկունքով շարժվում է **Երվանդի** բանակի դեմ, որը գտնվում էր **Երվանդաշատից 300 ասպարեզ** (մեկ ասպարեզը հավասար է 600 ոտնաչափի) հեռավորության վրա, **Ախուրյանի հյուսիսային** կողմում: Ճակատամարտը տեղի է ունենում **Երվանդավանում** և **Երվանդի** բանակը ծանր պարտություն է կրում: Հայոց արքան փախուստի է դիմում դեպի մայրաքաղաք՝ այնտեղ պատսպարվելու համար: **Արտաշեսի գորավար Սմբատը** գալիս պաշարում է **Երվանդաշատը**: Այստեղ նրան միանում է **Արտաշեսը**, որն արդեն տիրացել էր **Երվանդակերտին**: **Արտաշեսի** բանակը սկսում է հարձակումը քաղաքի վրա: Դիմադրությունը երկար չի տևում: Չդիմանալով **Արտաշեսի** քաջերի ճնշմանը՝ ամրոցի պաշտպաններն անձնատուր են լինում և բացում քաղաքի դարպասները: Զինվորներից մեկը ներս մտնելով ամրոց՝ սպանում է **Երվանդին**: Բայց **Արտաշեսը** հիշելով, որ նրա երակներակներում արքայական արյուն է հոսում, հրամայում է թաղել նրան և մահարձան կանգնեցնել: Այնուհետև **Արտաշեսը** հրաման է տալիս **Սմբատին**՝ գնալ **Բագարան՝ Մեծ Հայքի** հոգևոր կենտրոն, սպանել **Երվանդի եղբորը՝ քրմապետ Երվազին**: Սմբատը գնում է **Բագարան**, և սպանում **Երվազին**: Գրավելով **Մեծ Հայքը**՝ այստեղ **Անտիոքոսը** վերացնում է **Երվանդական թագավորությունը** և այնտեղ կառավարիչ նշանակում **Արտաշեսին**: Այսպես **Ք.ա. 201թ. Մեծ Հայքում** վերջ է դրվում **Հայկազունների Երվանդական** ճյուղի իշխանությանը և այնտեղ հաստատվում է **Մելեկյանների** տիրապետությունը, որ տևում է ավելի քան տաս տարի:

Մելեկյան նվաճումներից զերծ չեն մնում նաև **Կոմմագենեն** և **Փոքր Հայքը**: Նույն **Ք.ա. 201թ.** սելեկյանները նվաճում են **Կոմմագենեն**: Ամենայն հավանականությամբ այդ ժամանակ **Անտիոքոսը** նվաճում է նաև **Փոքր Հայքը** և, այնտեղ առանձին սատրապություն ստեղծելով:

Այսպիսով, **Ք.ա. III դարի վերջում** ողջ **Հայաստանը** հայտնվում է **Մելեկյան** տերության կազմում, որը տևում է մինչև **Ք.ա. 190թ.:**

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Շինարարական ի՞նչ գործունեություն էին ծավալել Երվադունի արքաները:

2. Փորձեք պարզել, թե ինչն էլ էր պայմանավորված Անտիոքոս III-ի այնքան հախտոն ծավալումը իր տերության հյուսիսային սահմանը եզերող հայկական պետությունների նկատմամբ: Բերեք փաստեր ձեր տեսակետի օգտին
3. Ի՞նչ էք կարծում, ինչն էլ Սելևյաններին հաջողվեց առանց լուրջ դժվարության նվաճել հայկական թագավորությունները և դրանցում հաստատել իր տիրապետությունը: Ի՞նչ էք կարծում, կարելի է ձեր պատասխանը ընդունել որպես հիմք Հայաստանում տիրող այն ժամանակվա մթնոլորտը հասկանալու համար:

ԹԵՍՏՍՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

1. Հայկական թագավորություններին հիմնական հակառակորդ պետությունն էր՝

1. Եգիպտոսը	3. Բյութանիան
2. Սելևկիան	4. Փյունիկիան

2. Ե՞րբ են Ծոփքը և Կամմագենեն անջատվել Մեծ Հայքից:

1. Ք.ա. 212 թ.	3. Ք.ա. 201 թ.
2. Ք.ա. 301 թ.	4. Ք.ա. 260 թ.

3. Ե՞րբ է գահակալել Ծոփքի թագավոր Սամոսը:

1. Ք.ա. 260-240 թթ.	3. Ք.ա. 223-187 թթ.
2. Ք.ա. 220-201 թթ.	4. Ք.ա. 240-220 թթ.

4. Ո՞վ է գահակալել Ք.ա. 240-220 թթ:

1. Արդիսարեսը	3. Քսերքսեսը
2. Արշամը	4. Երվանդ IV-ը

5. Ե՞րբ են միմյանցից անջատվել Ծոփքը և Կամմագենեն.

1. Ք.ա. 260 թ.	3. Ք.ա. 220 թ.
2. Ք.ա. 212 թ.	4. Ք.ա. 201 թ.

6. Ե՞րբ են հայկական թագավորությունները նվաճվել Սելևյանների կողմից.

1. Ք.ա. 260 թ.	3. Ք.ա. 212 թ.
2. Ք.ա. 220 թ.	4. Ք.ա. 201 թ.

7. Ո՞վ է նշանակվում Ծոփկի կառավարիչ.

1. Արիարաթը	3. Պտղոմեոսը
2. Պերտիկասը	4. Ջարեհը

8. Երվանդ IV-ը կառուցել է՝

1. Բագարանը	3. Արմավիրը
2. Էկրատանը	4. Շողը

9. Ե՞րբ է գահակալել Երվանդ IV Վերջինը:

1. Ք.ա. 223-187 թթ. 3. Ք.ա. 240-220 թթ.
2. Ք.ա. 220-201 թթ. 4. Ք.ա. 260-240 թթ.

10. Կատարել Համապատասխանեցում.

- | | |
|-------------------|---------------------|
| 1. Ալ. Մակեդոնացի | ա. Ք.ա. 336-331 թթ. |
| 2. Երվանդ III | բ. Ք.ա. 223-187 թթ. |
| 3. Դարեհ III | գ. Ք.ա. 260-240 թթ. |
| 4. Անտիոքոս III | դ. Ք.ա. 336-323 թթ. |
| | ե. Ք.ա. 331-300 թթ. |

6. ՀԱՅԿԱԶՈՒՆԻ ԵՐՎԱՆԴՅԱՆՆԵՐԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿՑԱՆՔԸ, ԱՌՕՐՅԱ ԿՑԱՆՔՆ ՈՒ ԿԵՆՏԱՂԸ, ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԸ, ԲԱՆԱԿԸ: (3 ԺԱՄ)

Ա) Հայկազունի Երվանդյանների թագավորության տնտեսությունը (1 ժամ): Հայկազունի Երվանդականների օրոք Հայաստանն ուներ իր ժամանակի համար բարձր զարգացած տնտեսություն, որի համար կային բարենպաստ պայմաններ: Հայաստանը հարուստ էր բերրի և արգավանդ դաշտերով ու գետահովիտներով (Արարատյան, Շիրակի, Տարոնի, Բագրեվանդի, Բասենի և այլն), ընդարձակ ալպյան մարգագետիններով ու արատավայրերով, ոսկու, արծաթի, երկաթի, պղնձի, կապարի հանքերով ու շինանյութերով:

Տնտեսության հիմնական ճյուղը գյուղատնտեսությունն էր, որը երկրի բնակչության ապրուստի անհրաժեշտ ու կարևոր միջոցն էր: Նրանք զբաղվում էին երկրագործությամբ, մշակում էին ցորեն, գարի, քնջութ, կտավատ և այլն:

Հայաստանում, հատկապես նրա նախալեռնային և լեռնային շրջաններում զարգացած էր անասնապահությունը: Հայերը պահում էին խոշոր և մանր եղջերավոր անասուններ՝ կով, ոչխար, այծ, ձի, ջորի, էջ, ուղտ և այլն: Հայերը զբաղվում էին նաև որսորդությամբ: Վկայություններ են պահպանվել թռչնաբուծության և թչնորսության մասին:

Նշված շրջանի տնտեսության կարևոր ճյուղերից էր արհեստագործությունը: Արհեստներից զարգացած մետաղագործությունը (զինագործություն, դարբնություն, ոսկերչություն, արծաթագործություն), կավագործություն, քարագործություն, հյուսնություն և այլ արհեստներ: Այդ մասին են վկայում գրավոր տեղեկությունները և հնագիտական նյութերը: Այս տեղեկությունները լրացվում են հնագիտական պեղումներից (Էրեբունի քաղաք-ամրոցում, Դվինում, Երզանկայում, Կարինիում և այլ վայրերում) հայտնաբերված իրերով ու առարկաներով: Նշված վայրերից գտնվել արծաթից ու բրոնզից պատրաստված ու գեղազարդված եղջերաբաժակներ, թասեր գավաթներ, ամաններ, ինչպես նաև կավե կարասներ, կժեր, կճուճներ, տարբեր նյութերից պատրաստված զանազան գույնի ուլունքներ, քարե տնային իրեր և այլն: Այդ իրերի ու առարկաների նմանությունից կարելի է ենթադրել, որ դրանք արտադրվել են ուրարտական ժամանակաշրջանի այն արհեստանոցներում, որոնք շարունակել են իրենց գործունեությունը Երվանդականների օրոք:

Հայաստանի տնտեսության մեջ **Ք.ա. VI-III դդ.** կարևոր դեր է խաղում արտաքին և ներքին առևտուրը: **Հայաստանով** էին անցնում ժամանակի միջազգային նշանակության մի քանի առևտրական ուղիներ, որոնցից են **Իրանական սարահարթից Արաքսի հովտով դեպի Սև ծովի ափերը**

և Միջազգետքից ու Ասորիքից դեպի Անդրկովկասի խորքերը գնացող ճանապարհները: **Հայաստանի** միջով էին անցնում նաև **Դարեհ I-ի** օրոք կառուցված Հին աշխարհի մեծագույն մայրուղիներից մեկը՝ **«Արքայական ճանապարհը»**: **2400 կմ** երկարությամբ այդ ճանապարհը ձգվում էր պարսկական **Շոշ (Մուգա)** քաղաքից մինչև փոքրասիական **Սարդես քաղաքը**: Հայաստանի տարածքի հարավ-արևմտյան մասում **«Արքայական ճանապարհը»** ուներ **15 կայարաններից** կազմված մի մեծ հատված՝ **330 կմ երկարությամբ**: Տարբեր երկրներ և ժողովուրդներ միացնող այդ առևտրական ուղիները իրենց հետ բերում են տարանցիկ առևտրի հնարավորություններ: Այդ ուղիների շնորհիվ Հայաստանը ներգրավվում է հեռավոր ու մոտավոր առևտրական կապերի մեջ՝ բազմապատկելով երկրից արտահանվող և ներմուծվող ապրանքների քանակն ու տեսակները: Հայաստանն առևտրական ուղիներով կապված է եղել նաև Փոքր Ասիայի քաղաքների հունական աշխարհի շուկաների հետ: Այդ են ցույց տալիս Էրեբունի քաղաք-ամրոցի շրջակայքում գտնված բացահայտ հին հունական ծագմամբ արծաթե եղջերաբաժակը, միլեթյան դրամները: Բացի գինուց՝ Հայաստանից արտահանվում էին ներկեր՝ «որդան կարմիր», կաշի, բուրդ, նժույգներ, ջորիներ, մետաղներ, արհեստագործական արտադրանք: Հայաստան էին ներմուծվում մետաքս, բամբակ, համեմունքներ, թանկարժեք քարեր, ապակյա անոթներ և այլն: Արտաքին առևտրի հետ միասին երկրի տարբեր քաղաքների ու բնակավայրերի միջև աշխուժանում է ներքին առևտուրը: Ներքին առևտրի վերելքին նպաստում է ապրանքադրամական հարաբերությունների զարգացումը և դրամների թողարկումը: Սատրապական շրջանում դրամներ են հատել **Օրոնտես-Երվանդ II-ը** (ոսկյա, արծաթյա և պղնձյա), իսկ **Ք.ա. III դարում՝ Շոփքի և Փոքր Հայքի թագավորները**: Հայկական դրամների թողարկումը պայմանավորված էին տեղական պահանջներով, ունեին տեղական նշանակություն և դուրս չէին գալիս ներքին շուկայի սահմաններից: **Ք.ա. VI-III դդ. Հայաստանի** տնտեսական զարգացումը, անկախ պետականության վերականգնումը և նրա մասնակցությունը միջազգային առևտրին ու ապրանքադրամական շրջանառությունը մեծապես նպաստում են քաղաքային կյանքի վերագարդոնքին: Հայտնի է, որ **Վանի թագավորության** շրջանում քաղաքական կյանքը ծանր հարված է ստանում ու մարում: Քաղաքների մեծ մասը կիմմերների և սկյութների արշավանքի հետևանքով ավերվում են ու կործանվում: Պահպանվում է միայն դրանց մի փոքր մասը՝ **Տուշպա-Վանը, Էրեբունին, Արմավիր-Արգիշտիիսիսիլին** և այլն:

Ք.ա. IV դ. սկսվում է քաղաքների զարգացման մի նոր փուլ: Հարմարավետ վայրերում աշխուժանում է քաղաքային կյանքը, քաղաքները ռազմավարչական կենտրոններից վերածվում են տնտեսական կենտրոնների, ապա վրա է հասնում հելլենիստական շրջանը, բերելով իր հետ քաղաքային կյանքի իսկական ծաղկում, նորանոր քաղաքների առաջացում: Քաղաքաշինության օրրաներ են դառնում **Արարատյան դաշտը, Շոփքն** ու **Կոմագենեն**: Այստեղ խաչվող առևտրական ուղիների վրա վեր են խոյանում շուրջ մեկ տասնյակ քաղաքներ: **Արարատյան դաշտը**, որտեղ գտնվում էր **Երվանդականների** մայրաքաղաք **Արմավիրը, Ք.ա. IV դարի II կեսից** արդեն դարձել էր **Հայաստանի** տնտեսական, քաղաքական ու մշակութային կյանքի կենտրոնը, նրա սիրտը: Այստեղ **Երվանդ IV-ը Ք.ա. III դարի վերջում, Արաքսի և Ախուրյանի** գետախարնուրդի մոտ կառուցվում է **Երվանդաշատ** մայրաքաղաքը և արքունիքը **Արմավիրից** տեղափոխում այնտեղ: Նոր մայրաքաղաքից հյուսիս նա կառուցում է **Երվանդակերտ դաստակերտը** և **Երվանդավանը**, իսկ **Ախուրյան գետի** ափին՝ **Բագարան քաղաք-սրբավայրը**՝ այն դարձնելով իր պետության պաշտպանմունքային կենտրոնը:

Շոփքի թագավորները ևս զբաղվում են քաղաքների շինարարությամբ: Արքա **Շամը Կոմագենում** հիմնադրում է **Սամոսատ**, իսկ **Շոփքում՝ Սամոկարտ** քաղաքները: **Շամին** հաջորդած **Արշամը**

Շուրքում կառուցում է Արշամաշատ մայրաքաղաքը և Արամեա (Արշամեա) անունով երկու քաղաք Կումազենեում:

Քաղաքների բարձրադիր մասում վեր էր խոյանում պարսպապատ միջնաբերդը, որի շուրջ տարածվում էր բուն քաղաքը, որը, որպես կանոն, նույնպես պարսպապատ էր: Հայկական քաղաքների բնակչությունը հելլենիստական աշխարհի մյուս քաղաքների նման ունեցել է վերնախավին պատկանող քաղաքացիներից կազմված արտոնյալ համայնքներ: Դրանք բաղկացած էին քաղաքի հարուստ բնակիչներից, արհեստանոցներից, խանութներից տերերից և վաճառականներից: Քաղաքային համայնքի մեջ չմտնող բնակչությունն իր հերթին կազմված էր ազատ, բայց ոչ լիիրավ խավերից և մասամբ էլ ստրուկներից: Քաղաքային համայնքներն ունեին մասնակի ինքնավարություն, ազատված էին որոշ հարկերից ու պարհակներից: Նրանք որպես նվեր թագավորից ստանում էին հողային տիրույթներ:

Բ) Հասարակական կյանքը, առօրյա կյանքն ու կենցաղը (1 ժամ): Ք.ա. VI-III դդ. հայ հասարակության զարգացումը գնում է սոցիալական շերտավորման և ստրկատիրական հարաբերությունների ձևավորման ուղիով: Հասարակության մեջ իշխող դիրք գրավող տոհմացեղային (տոհմիկ) ավագանին աստիճանաբար վերածվում էր ստրկատեր ավագանու: Տոհմացեղային ավագանու ներկայացուցիչները կազմակերպում էին իրենց սեփական տնտեսությունն՝ օգտագործելով ռազմագերիների և աղքատացած համայնականների աշխատանքը, իրենց տիրույթները կառավարելու համար նշանակվում էին հատուկ պաշտոնյաներ, կառավարիչներ: Ժամանակի ընթացքում այդ ավագանու շարքերը լրացնում էին բարձր զինվորականները, վարչական և հարկային պաշտոնյաները և նույնիսկ քրմական դասի ներկայացուցիչները:

Ինչպես **Աքեմենյան Պարսկաստանում** և **Առաջավոր Ասիայի** շատ երկրներում, այնպես էլ **Հայաստանում** հողը պետության սեփականություն էր: Բացի հողից՝ պետությանը կամ թագավորին էր պատկանում քաղաքները, բերդերը ու ամրոցները, հանքերը, ջրանցքները, ճանապարհները: Ամենաընդարձակ տիրույթներն ունեին **Երվանդական** սասորապ-արքաները: **Օրոնտես-Երվանդ II-ի** գլխավոր տիրույթն էր Վանա լճի մոտակայքում գտնվող կանգնած կամ գյուղերով շրջապատված ապարանք-ամրոցները, որոնք նույնպես պատկանել էր սատրապին կամ նրա ենթակային:

Հայ տնտեսական և հասարակական կյանքի հիմքը կազմում էր գյուղական համայնքը, որը գոյություն ուներ շատ երկար դարեր: Գյուղի բնակիչները կազմում էին համայնք, որը ղեկավարելու համար ընտրվում էր գյուղի ավագ՝ Գեղջավագ: Համայնքի անդամներն սկզբում ունեին հավասար իրավունք: Հողը բաժանվում էր հավասար կերպով: Հարկերը գանձվում էին նույնպես հավասար: Համայնքի անդամ գյուղացիները համայնքին պատկանող արոտավայրերից ու անտառներից դարձյալ օգտվում էին հավասարապես: Բոլոր կարևոր խնդիրները քննարկվում և լուծվում էին համայնքի անդամների ընդհանուր ժողովում: Գյուղական համայնքը կազմված էր հայրական իրավունքի վրա հիմնված մեծ ընտանիքներից: Այդ ընտանիքներն ունեին իրենց սեփական տունը, տնտեսությունը, անասունները, գյուղատնտեսական գործիքները, տնային կենցաղային իրեր, կենսամթերքները խմելիքները և այլն: Ուրիշ խոսքով դրանք առանձին ընտանիքներ էին, որոնք արտադրության միջոցների և սպառման առարկաների նկատմամբ ունեին մասնավոր սեփականության իրավունք:

Քսենոփոնը ուշագրավ և հավաստի տեղեկություններ է հաղորդում հայկական գյուղերի, գյուղական տների, բնակչության զբաղմունքի, կենցաղի և ուտելիքի մասին: Նա նշում է, որ բոլոր գյուղերն ունեին իրենց գեղջավագները, որոնց հետ հույները լուծում էին իրենց խնդիրները: **Հայաստանի** հարավի գյուղերի տները աշտարակավոր էին, իսկ արևմտյան մասի տները **«գետնավոր**

էին, մուտքը ինչպէս ջրհորի բերան, իսկ ներքևի մասն ընդարձակ»: Տունն ուներ մեկ այլ մուտք, որը նախատեսված էր անասունների համար և փորված էր հողի մեջ: Մարդիկ ցած էին իջնում աստիճաններով: Տներում կային այծեր, ոչխարներ, եզներ, հավեր և սրանց ձագերը: Բոլոր անասունները ներսում կերակրվում էին խոտով: Այստեղ կար նաև ցորեն և գարի և ընդդէմ և կարասների մեջ գարուց պատրաստված գինի, որի երեսին լողում էին գարու հատիկներ (խոսքը գարեջրի մասին է): Գետնի մեջ թաղված այդ կարասներից գինին և գարեջուրը խմում էին եղեգնի փողի օգնությամբ: Հույն պատմիչները վկայում են, որ հայ ավագանին հագնում էին կարճ վերնագգեստներ, ճոքավոր կոշիկներ, իսկ գյուղացիները՝ տարբեր գույնի երկար զգեստներ և տրեխներ: Նրանք կրում էին նաև սրածայր սաղավարտանման գլխարկներ:

Սակայն ժամանակի ընթացքում փոխվում է գյուղական համայնքի բնույթը, ծագում են նոր երևույթներ, և համայնքը սկսում է շերտավորվել: Որոշ ընտանիքներ ավելի կարողություն և ուժ էին ձեռք բերում և յուրացնում լավագույն հողերը: Թույլերին մնում էր բավարարվել մնացած անորակ հողերով: Փաստորեն համայնքի անդամների մի մասի ուժեղացումը կատարվում էր մյուս մասի թուլացման հաշվին: Առաջանում են ընտանիքներ, որոնք կորցնելով իրենց տնտեսական կարողություններ, ստիպված են լինում պարտք վերցնել հարուստներից՝ իրենց գոյությունը պահպանելու համար: Նրանք դառնում են պարտապաններ և ընկնում կախյալ վիճակի մեջ: Չկարողանալով վճարել պարտքը, նրանք աշխատում են պարտատիրոջ համար: Համայնք կազմող գյուղացիական ընտանիքներում ծանրանում է կանաց և երեխաների վիճակը: Արդեն **Ք.ա. II դարում** ստրկատիրական հասարակության պայմաններում գյուղական համայնքի այսօրինակ կախյալ վիճակը նմանվում է ստրկատիրականին և հանգում դրան:

Գ) Պետական կարգը, բանակը (1 ժամ): Երվանդականների թագավորությունը արևելյան տիպի միապետություն էր, որի գլուխ կանգնած էր թագավորը, իսկ աքեմենյան տիրապետության շրջանում թագավոր-սատրապ, որը ենթարկվում էր Աքեմենյան արքաներին՝ սատրապի կարգավիճակով: Հայաստանի արևմտյան մասն ուներ իր փոխկառավարիչը, որը ենթարկվում էր թագավոր-սատրապին կամ գուցե նրա օգնականն էր: Բոլոր գյուղերն ունեին իրենց ղեկավարները՝ գեղջավագները: Չնայած Աքեմենյան Պարսկաստանի նկատմամբ ունեցած հարկային և զինվորական պարտականություններին՝ Հայաստանը պահպանում է իր պետական կառավարչական, տնտեսական, լեզվական, կրոնական ներքին անկախությունը: Արտաքին բնագավառում թագավորին էր վերապահվում հայտարարելը, հաշտություն կնքելը, այլ պետությունների հետ բանակցություններ վարելը՝ անձամբ, գրագրությունների միջոցով կամ պատվիրականների օգնությամբ: Ներքին բնագավառում թագավորի ձեռքում էր կենտրոնացված երկրի և՛ օրենսդրական, և՛ գործադիր իշխանությունը: Նա է երկրի կյանքը բոլոր բնագավառների գերագույն ղեկավարը, գորքերի գերագույն հրամանատարը: Նրա իրավասության մեջ էր մտնում քաղաքներ հիմնադրելը և անվանակոչելը: Թագավորին էր պատկանում երկրի հողերը, քաղաքները, բերդերը, ամրոցները, հանքերը, ջրանցքները, ճանապարհները: Երվանդական թագավորները կրում էին թագավոր տիտղոսը: Երվանդական թագավորների իշխանությունը ժառանգական էր և անցնում էր հորից որդուն: Թագավորության իշխանության ժառանգականությունը պահպանվել է թե՛ Երվանդական թագավորության սկզբնական շրջանում՝ **Ք.ա. VII-VI դդ.**, և թե՛ **Աքեմենյան** սատրապության շրջանում, երբ սատրապները պատկանում էին միևնույն **Երվանդական** արքայատոհմին: **Երվանդականները** հորից որդի շարունակում էին իշխել նաև Հայաստանի անկախության վերականգնումից հետո՝ **Ք.ա. IV դարի վերջում և III դարի ընթացքում:**

Թագավորից հետո երկրի կարևորագույն դեմքը **քրմապետն** էր: Նա ոչ միայն երկրի գերագույն հոգևոր առաջնորդն էր, այլ նաև **մեծ դատավորը, թագավորի գլխավոր խորհրդականը**: Այդ պաշտոնը գբաղեցնում էր կամ թագավորի եղբայրը կամ թագավորական ընտանիքի մյուս անդամները:

Թագավորը երկիրը կառավարում էր իր անմիջական շրջապատի՝ **արքունիքի** միջոցով: Այստեղ առաջին տեղերը կիսում էին թագավորի հարազատները՝ նրա որդիները և եղբայրները: Սրանց կողքին էին մեծատոհմիկ և նորաթուխ ծառայող ազնվականության բարձր խավի ներկայացուցիչները: Սրանք էին համարվում երկրի բարձրագույն ղեկավար պաշտոնյաների կազմը, որոնք ղեկավարում էին տնտեսական, ռազմական, ֆինանսական և այլ բնագավառներ կամ վարում էին խոշոր կարևոր երկրամասեր ու քաղաքների վերակացությունը: Բարձրաստիճան պաշտոնյաներից հիշատակվում էին **գորավար-սպարապետները, հացարանները, մատովակները**: Հատուկ նշանակություն ունեին **դպրատունը**, որի մեջ կարևոր դեմք էր **դպիրը**:

Երվանդականների թագավորությունը հիմնականում ընդգրկում էր **Վանի թագավորության** տարածքը: Թագավորության սահմանները **հյուսիս-արևելքում** ձգվում էին **մինչև Կուր գետը, արևելքում՝ Մարաստան, հարավում՝ Հյուսիսային Միջագետք, Մասիուս լեռներով մինչև Եփրատ, հարավ-արևմուտքում՝ մինչև Կոմմագենների արևմտյան եզրը**, իսկ **հյուսիս-արևմուտքում՝ մինչև Սև ծովի ափերը**: **Աքեմենյան տերության** կողմից նվաճվելուց հետո **Հայաստանը** դառնում է պարսկական **13-րդ սատրապությունը**:

Երվանդական պետության կարևոր մասն էր կազմում նրա անվտանգության երաշխավոր բանակը: Երվանդականները ստեղծել էին բավականին հզոր բանակ, որի թիվը հասնում էր **48 հազարի՝ 8 հազար հեծելազոր և 40 հազար հետևակ**: Բացի դաշտ դուրս բերվող այս զորքերից՝ մեծ քաղաքներում և ամրոցներում մշտապես պահվում էին նաև **կայազորներ**: **Հեծելազորը** բանակի գլխավոր հարվածային ուժն էր և կազմվում էր ազատների դասերից: **Հետևակը**, որը կազմում էր բանակի ճնշող մեծամասնությունը, կազմված էր **նետաձիգներից, նիզակակիրներից, տեղավորներից, սակրավորներից**: Անհրաժեշտության դեպքում բանակը համալրվում էր ազատ բնակչությունից հավաքագրված **աշխարհազորային ջոկատներով**: Բանակի կազմում կային նաև **վարձկան զորքեր**: **Քսենոփոնը** պատմում է, որ Հայաստանի սահմանն անցնելիս իրենց դիմագրավող հայկական զորքում գտնվող վարձկան խալդայները զինված էին հյուսկեն երկար վահաններով ու նիզակներով:

Ըստ մեզ հասած տեղեկությունների՝ հայերն իբրև զենք օգտագործում էին սրեր, դաշույներ, նետ ու աղեղ, կարճ ու երկար նիզակներ, տեգեր, երկսայր տապարներ: Նրանց համար որպես պաշտպանական միջոց ծառայում էին մեծ և փոքր վահանները, երկաթե կամ պղնձե լարերով հուսված սաղավարտները, զրահները և այլն:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐՄԱՆՔՆԵՐ

1. Տնտեսության ո՞ր ճյուղերն են զարգացած եղել Հայաստանում Հայկազունի Երվանդունիների օրոք:
2. Ձեր կարծիքով որո՞նք են Հայաստանի միջազգային առևտրական կապերի զարգացման պատճառները: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը:
3. Ինչպե՞ս կարող էք ապացուցել, որ Ք.ա. VI-III դդ Հայաստանում զարգացված էր արհեստագործությունը: Ի՞նչ էք կարծում ձեր բերած փաստարկները բավարար են արդյոք խոսելու Հայաստանում արհեստագործության զարգացման բարձր մակարդակի մասին:
4. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ Ք.ա. III դարում Հայաստանում վերելք ապրեց քաղաքաշինությունը: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը:

5. Ի՞նչ եք կարծում ինչո՞ւ է ասվում , որ Ք.ա IV դարի II կեսից Արարատյան դաշտը դարձավ Հայաստանի կենտրոնը: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը:
6. Ձեր կարծիքով ի՞նչ տարբերություն կա քաղաքի բնակչության և քաղաքային համայնքի միջև: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը:
7. Փորձեք բնութագրել Հայաստանի հասարակական կյանքը Ք.ա. VI-III դդ.: Ի՞նչ փոփոխություններ տեղի ունեցան սեփականության նկատմամբ մարդկանց հարաբերություններում: Հիմնավորեք ձեր կարծիքը:
8. Փորձեք բնութագրել Հայաստանի պետական կարգը Երվանդականների օրոք: Ձեր կարծիքով ի՞նչը կարելի է փոխել այդ պետական կարգում: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Լրացրե՛ք «Տնտեսությունը Երվանդականների օրոք» աղյուսակը.

Տնտեսությունը	Ճյուղը, բնութագրությունը	Արտադրանքները, ապրանքները	Արդյունքներ
Գյուղատնտեսություն			
Տրեհատագործություն			
Առևտուր			

ԹԵՍՏԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

1. Նշվածներից ընտրել այն հանքերը, որոնցով հարուստ էր Հայաստանը.
 1. Բրոնզ
 2. Պողպատ
 3. Ոսկի
 4. Ուրան
 5. Պղինձ
 6. Արծաթ
 7. Նիկել
 8. Երկաթ

2. Հայերի տներում ի՞նչ էին խմում հույները.
 1. Գինի և գարեջուր
 2. Գարեջուր և օղի
 3. Օղի և կոնյակ
 4. Կոնյակ և գինի

3. Ո՞ւմ օրոք է կառուցվել «արքայական» կոչվող ճանապարհը.
 1. Դարեհ I-ի
 2. Կյուրոս Մեծի
 3. Քսերքսեսի
 4. Դարեհ III-ի

4. Որքա՞ն էր «արքայական» կոչով ճանապարհի երկարությունը.
 1. 2400 կմ.
 2. 2000 կմ.
 3. 3400 կմ.
 4. 4000 կմ.

5. «Արքայական» կոչվող մայրուղու երկարության որքա՞ն հատվածն էր անցնում Հայաստանի միջով.
 1. 420 կմ.
 2. 330 կմ.
 3. 550 կմ.
 4. 260 կմ.

6. Ո՞ր քաղաքից էր սկսվում և մինչև ո՞ր քաղաքն էր հասնում «արքայական» կոչվող միջազգային քարավանային ճանապարհը.
- | | |
|------------------|---------------------|
| 1. Բաբելոնից Շոշ | 3. Սարդեսից Սամոսատ |
| 2. Շոշից Սարդես | 4. Սամոստից Էկբատան |
7. Ո՞ր քաղաքները պահպանեցին իրենց գոյությունը Վանի թագավորության անկումից հետո.
1. Ռուսախինիլին և Մենուախինիլին
 2. Մենուախինիլին և Տուշպա-Վանը
 3. Տուշպա-Վան և Էրեբունին
 4. Էրեբունին և Թեյշեբաինին
8. Որտե՞ղ է կառուցվել Սամոսատ քաղաքը.
- | | |
|---------------|------------------|
| 1. Կորդուքում | 3. Կոմմազենեյում |
| 2. Ծոփքում | 4. Փոքր Հայքում |
9. Որտե՞ղ է կառուցվել Արշամաշատ քաղաքը.
- | | |
|--------------|-------------------|
| 1. Ծոփքում | 3. Կապադովկիայում |
| 2. Ասորիքում | 4. Կոմմազենեում |
10. Ո՞վ է կառուցել Բագարան քաղաք-սրբավայրը.
- | | |
|-----------|-----------------|
| 1. Սամոսը | 3. Երվանդ III-ը |
| 2. Արշամը | 4. Երվանդ IV-ը |
11. Որտե՞ղ է կառուցվել Երվանդաշատ մայրաքաղաքը.
1. Արածանիի աջ ափին
 2. Ախուրյան և Արաքսի խառնարանի մոտ
 3. Ախուրյանի վերին հոսանքի շրջանում
 4. Արաքսի և Մեծամորի գետախառնման վայրում
12. Որտե՞ղ է կառուցվել Բագարան քաղաք-սրբավայրը.
1. Հրազդանի գետաբերանում
 2. Արածանի ակունքներ մոտ
 3. Եփրատի ձախ ափին
 4. Ախուրյանի աջ ափին
13. Ինչպի՞սի պետություն էր Հայաստանը Ք.ա. VI-III դդ.
- | | |
|----------------------|--------------------|
| 1. Բռնապետություն | 3. Միապետություն |
| 2. Աստվածապետություն | 4. Հանրապետություն |
14. Ինչպի՞սի՞ն էր Երվանդականների իշխանությունը.
- | | |
|---------------|---------------|
| 1. Ժառանգական | 3. Նշանակովի |
| 2. Ընտրովի | 4. Ինքնահռչակ |

15. Ի՞նչ գործառնություններ էին վերապահված Երվանդական թագավորներին արտաքին բնագավառում.

1. Պատերազմ հայտարարել, հաշտություն կնքել
2. Թշնամու հարձակումը, հետ մղելը
3. Բանակցություններ վարելը
4. Թշնամի երկրների գահընկեց անելը

16. Ի՞նչ գործառնություններ էին վերապահված Երվանդական արքաներին երկրի ներքին բնագավառներում.

1. Բարեգործությամբ զբաղվելը
2. Քաղաքներ հիմնելը և անվանակոչելը
3. Օրենսդիր և գործադիր իշխանությունը
4. Երկրից հեռացողներին պատժելը
5. Զորքերի գերագույն հրամանատարությունը

17. Ո՞վ է թագավորից հետո երկրորդ կարևորագույն դեմքը Երվանդական պետության մեջ.

1. Սպարապետը
2. Քրմապետը
3. Մատուպակը
4. Դպրապետը

18. Որքա՞ն է հայոց բանակի հեծելազորի թիվը Երվանդականների օրոք.

1. 10 հազար
2. 5 հազար
3. 15 հազար
4. 8 հազար

19. Որքա՞ն է հայոց բանակի հետևակի թիվը.

1. 40 հազար
2. 50 հազար
3. 20 հազար
4. 30 հազար

7. **ՀԵԼԼԵՆԻՍՏԱԿԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՐՎԱՆԴՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ: (1 ԺԱՄ)**

Հելլենիստական դարաշրջանը Հայաստանում Ք.ա. VI -III դդ. մշակույթը կազմում է ուրարտական մշակույթի շարունակությունը և ուրվագծում է նրա դրսևորման նոր աստիճանը: Այս շրջանի մշակույթի ձևավորումը և զարգացումը կապված էր Երվանդականների օրոք Հայաստանի գյուղատնտեսության, արհեստների, առևտրի բուռն վերելքի և հասարակական հարաբերություններում կատարված փոփոխությունների հետ: Սակայն Ալ. Մակեդոնացու արշավանքներից և Աքեմենյան Պարսկաստանի անկումից հետո Առաջավոր Ասիայի երկրներում սկսվում է հելլենիզմի, այսինքն «հունականության» դարաշրջանը: Ամենուրեք լայն տարածում է ստանում հունարեն լեզուն և հելլենիստական մշակույթը: Հելլենիստական է կոչվում տեղական՝ արևելյան և հունական մշակույթի տարրերի միահյուսմամբ առաջացած նոր մշակույթը: Այդ ժամանակ Հայաստանում ևս ստեղծվում է հելլենիստական մշակույթ, որը տարածվում է գլխավորապես արքունիքում, իշխող խավի շրջանում և քաղաքների բնակչության մեջ: Իսկ ժողովուրդը՝

գյուղացիությունը, հեռու էր դրանից: Նա շարունակում էր ապրել իր նահապետական հինավուրց կյանքով՝ ոչ միայն պահպանելով ազգային մշակույթը ու սեփական դիմագիծը, այլև զարգացնելով ու հարստացնելով այն՝ օգտագործելով հելլենիստական մշակույթի նվաճումները: **Հելլենիստական դարաշրջանը Հայաստանում տևել է 600 տարի:**

Ք.ա. VI–III դդ. հելլենիստական մշակույթի մասին մեզ պատկերացում են տալիս պեղումներից հայտնաբերված նյութերը և գրավոր աղբյուրներից քաղված տեղեկությունները: Դրանց ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ նշված շրջանում առաջընթաց են ապրել ինչպես նյութական, այնպես էլ հոգևոր մշակույթը:

Նյութական մշակույթ: Այս բնագավառում **Ք.ա. VI–III դդ.** բարձր զարգացման են հասնում գեղարվեստական խեցեղենը և մետաղագործությունը: Այս շրջանից մեզ են հասել լավ թրծված կավից պատրաստված բաց գույնի (մոխրագույն, սրճագույն, կարմրավուն) սափորները: Կավից պատրաստվել են նաև ըմպանակներ, որոնք ունեն կորագիծ հատուկ և ընդգծված, բարձր ու լայնացող պսակ: **Ք.ա. VI–IV դդ.** հայկական արվեստին բնորոշ են գեղարվեստական ձևավորում ունեցող մետաղե (հատկապես արծաթյա) իրերը: Դրանցից մի քանիսը գտնվում են դեռևս **IX դարի II կեսին Արևմտյան Հայաստանում:** Այդ իրերի մեջ արվեստի գեղեցիկ նմուշներ են եղջերագավաթները, որոնք եղջուր հիշեցնող գավաթներ են, ներքևի մասում կենդանակերպ և փոքր անցքով:

Նշված շրջանում տարածված էին դրվագման եղանակով զարդարված արծաթյա պնակները կամ լայն ցածր թասերը: Թասերի զարդերը հորինված են լոտոս ծաղկի տարբեր մասերի՝ պսակաթերթիկների, բողբոջների և ծաղկի համադրությամբ: Արվեստի հոյակապ գործեր են երկկանթանք սլացիկ անոթները՝ սափորները (խնջույքասափորները), որոնց կանթերը կենդանակերպ են: Նշված շրջանի արվեստի հրաշալի ստեղծագործություններ են ոսկյա զարդերը, որոնց մասին պատկերացում են տալիս ծայրերն առյուծակերպ ոսկյա մանյակը և մահիկաձև կրծքազարդը: Ոսկյա մանյակը գտնվել է **Բասենում՝ Դարույնքի (այժմ Հասան Կալայի)** դամբարաններից մեկում, իսկ կրծքազարդը՝ Արմավիրի հնավայրում: Արմավիրի կրծքազարդը հին ոսկերչական արվեստի մի կատարյալ նմուշ է, որի երկու ծայրերին պատկերված են մեկական թռչուն, կենտրոնական մասում՝ երեք ոճավորված ծառ, իսկ ցածր աղեղի ամբողջ եզրով՝ լոտոս ծաղկի և կոկոնի հաջորդական շար արտաքին երեսից ցանցեր են այս կրծքազարդին մեծ շքեղություն է են հաղորդում նրա վանդակների մեջ ամրացված սև և երկնագույն քարերը:

Մշակութային արժեք ունեցող իրեր են քարե անոթները և կնիքները: Հայաստանի տարբեր վայրերից գտնվել զգալի քանակությամբ սկահակներ բարձր ոտքի վրա՝ ամբողջական կամ բեկորների ձևով: Մեծ թիվ են կազմում հնագիտական հուշարձաններում հանդիպող քարե կնիքները: Այդ կնիքների տակ հարթ երեսի վրա փորագրված են տարբեր՝ մենամարտի (հեծյալների և հետևակայիների միջև) և որսի տեսարաններ: Արվեստի լավագույն նմուշներն են **Հայաստանի** սատրապական **Մեծ Հայքի** և **Փոփքի** թագավորների թողարկած դրամները, որոնց վրա պատկերված են աստվածներ, կենդանիներ և նրանց դիմանկարները:

Ք.ա. VI դարից ճարտարապետությունը և քաղաքաշինությունը Հայաստանում թևակոխում է նոր փուլ՝ ի հայտ բերելով որոկական նոր հատկանիշներ: Այդ շրջանի բնակավայրերի ճարտարապետությունը բաժանվում է գյուղականի և պալատականի: Գյուղական ճարտարապետության մասին թուուցիկ տեղեկություններ է թողել Քսենոփոնը: Տեսնելով Հայաստանում իր ճանապարհին ընկած գյուղերը՝ նա նկարագրում է, որ երկրի հարավային շրջանների գյուղական տները տարբերվում էին կենտրոնական շրջանների տներից: Երկրի հարավի տները աշտարակավոր էին, իսկ կենտրոնական և հյուսիսային մասի տները՝ ստորգետնյա: Այդ

տները ունեին վերևից ջրհոսի բերանի նման բացվածք, որը լայնանում է ներքևի մասում: Այդ մուտքով մարդիկ սանդուղքով իջնում էին սենյակ: Անասունների համար հատուկ մուտք էր փորված գետնի միջով: Այս տները հանդիսանում էին ժողովրդական ճարտարապետության զարգացած ձևի՝ գլխատան նախատիպը:

Պալատական ճարտարապետության լավագույն վկայությունը Աքմենյանների օրոք ուրարտական շրջանի **Էրեբունի** քաղաք-ամրոցի միջնաբերդում ծավալված շինարարությունն է: Ընդլայնվում է **Ք.ա. VIII դարում** կառուցված ուրարտական տաճարի նախամուտքի սյունաշարը և այն վերածվում է սյունազարդ դահլիճի: Դահլիճի մեջ պահպանված այն հիմքերից երևում է, որ այն ունեցել է սյուների հինգ շարք, ամեն մի շարքում 6-ական սյուն, որոնք կրել են դահլիճի հարթ ծածկը: Ներքևից եկայնքով, ցածր նստարան էր ձգվում, որի հարավային մասում տեղադրված էր զոհասեղանը: Ելնելով այն հանգամանքից, որ սա ամրոցի տարածքում միակ սրահն էր, կարելի է այն դիտել որպես ընդունասրահ, խորհրդակցությունների և ժողովների վայր:

Ք.ա. VI-III դդ. հայկական մշակույթին բնորոշ է քաղաքաշինության ծավալումը և քաղաքների աճը: **Ուրարտական պետության** վերացումից հետո հին քաղաքների մեծ մասն անկում էին ապրել: Փաստեր վկայում են, որ, որպես կանոն, վերակենդանացել են միայն այն քաղաքները, որոնք դադարել էին **Ուրարտուի** թողարկման շրջանում իրենց նախկին դերը խաղալուց: Այդպիսիներից էին **Տուշպա-Վանը, Էրեբունին և Արմավիրի-Արգիշտիիինիլին**: Սրանցից Վանը և Էրեբունին արքեմենյան ժամանակաշրջանում դարձել էին սատրապական նշանավոր ռազմավարչական կենտրոններ: Ինչ վերաբերվում է **Արմավիրին**, ապա նրա շրջակայքում ուրարտական ժամանակաշրջանից մեզ է հասել թերևս մի ամբողջական մասը կազմող երկու հուշարձան՝ **Արմավիր բլուրը** և **Դավթի բլուրը**: **Արմավիր** քաղաքը վերականգնվել **Արարատյան դաշտի** արևմտյան մասում, **Արաքսի ձախ ափին** գտնվող **Արմավիր** բլուրի վրա և նրա շրջակայքում: Բլրի վրա տեղադրված միջնաբերդը հոյակապ պարսպատերով, հուժկու աշտարակներով, ներսում կառուցված պալատական, պաշտամունքային, աշխարհիկ և տնտեսական բազմապիսի շինություններով հարմար վայր է դառնում Երվանդական թագավորների նստավայր և պետության ռազմաքաղաքական կենտրոն դառնալու համար: Միջնաբերդի շրջան աստիճանաբար ձևավորվում և ընդլայնվում է բուն քաղաքը: Հայաստանի անկախության վերականգնումից հետո **Երվանդ III-ը** հայոց արքունիքը **Վանից** տեղափոխվում է **Արարատյան դաշտ Արմավիր** և այն դարձնում իր մայրաքաղաքը: **Արմավիրն** ուներ խիստ շեղոված կրոնական բնույթ: Հետևաբար հնարավոր է, որ քաղաքը ձևավորվել է նաև որպես կրոնական կենտրոն: Քաղաքաշինությունը նոր թափ է ստանում **Ք.ա. III դարում**: Քաղաքների կառուցման համար տեղանք են ընտրվում գետերի ափերը, որոնք բացի քաղաքների տնտեսական պահանջները բավարարելու, դրանց պաշտպանական համակարգի մաս էին կազմում: Քաղաքների բնական պաշպանվածությունը լրացվում են արհեստական շինություններով՝ պարիսպները, հողաթմբեր, քանդակներ և այլն: Այդպես է կառուցվել **Երվանդաշատ մայրաքաղաքը: Երվանդ IV-ը Ք.ա. III դարի վերջին Արաքսի և Ախուրյանի** խառնարանի մոտ կառուցում է իր անունը կրող **Երվանդաշատ** քաղաքը, որը **Արմավիրի** փոխարեն դառնում է պետության նոր մայրաքաղաքը: Քաղաքաշինության կարևոր օջախներն են դառնում **Շոփքը** և **Կումմազենեն**՝ իրենց նշանավոր քաղաքներով՝ **Սամնասա, Արշամաշատ** և այլն:

Հոգևոր Մշակույթ: Նշված պատմական շրջափակում (**Ք.ա. VI-III դդ.**) զարգացում է ապրում հայ հոգևոր մշակույթը, որի մեջ առաջնային տեղ է գտնում ժողովրդական բանահուսությունը: Բանահուսություն անգնահատելի նշանակություն ունի հին հայերի հավատալիքները, կրոնը, պատմությունը, գրականությունը, արվեստ ուսումնասիրելու համար: Բանահուսության

անբաժանելի մասն են կազմում դիցարանական առասպելները, որոնք կարևոր տեղեկություններ են հաղորդում հայոց հին հավատալիքների և աստվածների դիցարանի մասին: Հայոց դիցարանի գլխավոր աստվածը շարունակում է մնալ **Հայկը**, որի պաշտանմուքի արմատները գնում են դարերի խորքը: **Հայկը** երկնքի, լույսի, հայոց երկրին կյանք պարգևող և նրան արտաքին թշնամիներից պաշպանող աստվածն էր: Հայոց դիցարանում ուժի, գեղեցկության, արհեստների ու արվեստների աստվածն էր **Տորքը**: Նա համարվում էր **Հայկի** թոռներից մեկը: **Տորքը** օժտված էր վիթխարի ուժով: Նա այնքան հզոր և ուժեղ էր, որ ծովի ափերին թշնամիների նավերին հանդիպելիս, ափից հսկա ժայռեր էր պոկում և նետում նրանց վրա և ջրասուզ անում: Նա ջարդ ու փշուր էր անում հսկա ժարուրներ, եղունգներով տախտակի նման հարթեցնում և դրանց վրա փորագրում պես-պես նկարներ և քանդակում արծիվներ:

Հայոց դիցարանի հին աստվածներից էր **Արան**: Նա ձմռանը մեռնող և գարնանը արթնացող բնության աստվածն էր: **Արայի** պաշտանմունքը նախապես կապված է եղել երկրագործության, ցանքի, բուսականության հետ: Հետագայում հին արևելյան հավատալիքների ազդեցության տակ **Արան** սկսում է հանդես գալ **Շամիրամի** հետ միասին: **Արայի** և **Շամիրամի** հետ պաշտվում են արալեզ կոչված ոգիները, որոնք մեր մատենագրի թողած տեղեկությունների համաձայն սերված են համարվում շնից: Հին հայերը հավատում էին, որ արալեզները լիզում էին հայրենիքի համար պատերազմի դաշտում ընկած հերոսների վերքերը և հարություն տալիս նրանց: Հայոց դիցարանի մեջ կարևոր տեղ է գրավում **Տովինարը**, որը եղել է ջրի, ծովի և անձրևի աստվածուհին: Նրա պաշտանմունքը երկար ժամանակ պահպանվել է մեր ժողովրդի մեջ: **Երվանդական** թագավորության շրջանում պաշտվել են նաև **Արամազդը**, **Անահիտը**, **Միհրը** և ուրիշ աստվածներ, որոնք այդ ժամանակ երկրորդական դեր են խաղացել հայոց դիցարանում և միայն հետագայում են լայն տարածում ստացել:

Ք.ա. VI-III դդ. ստեղծվում են պատմաավանդական բնույթի վիպական գրույցներ, որոնք մեծ վարպետությամբ պատմում էին Հայ գուսանների ու վիպասածները:

Երվանդական շրջանի մասին պատմող գեղեցիկ պատմական ավանդություն է «**Տիգրան և Աժդահակ**» վեպը, որը ստեղծվել է հայ-մարական հակամարտության տարիներին և ունի հարուստ ու հետաքրքիր բովանդակություն:

Ուրարտական շրջանում ձեռք բերած երգ երաժշտությունն ամրապնդվում է **Երվանդականների օրոք**: Վերելք է ապրում մասնավորապես թաղման ծեսի հետ կապված ողբը, որի ընդերքում աստիճանաբար զգալի կշիռ է ստանում վիպական սկիզբը: Ծագում է հայոց երաժշտաբանաստեղծական հնագույն ձևերից մեկը՝ ասմունքելով և մեջընդմեջ երգերով պատմում յուրատեսակ պոեմը, որն իր զարգացման մեջ նյութեր է քաղում հայերի սկզբնական պատմությունը և կրոնին վերաբերվող գրույցներից ու առասպելներից: Այս շրջանի երգ-երաժշտությանն է վերաբերվում **Գաննիից** հայտնաբերված ոսկրե սրինգը, որն ուներ հինգ ձայնասանցք: **Կարմիր բլուրից** է հայտնաբերվել **Ք.ա. VII դ.** վերաբերվող մի գույգ բրոնզե ծնծղաներ: Կարելի է կարծել, որ երաժշտական գործիքներից կարող են օգտագործված լինել նաև **Ք.ա. I հազարամյակին** վերաբերվող եղջերափողերը, որոնք հայտնաբերվել էին **Սևանի ավազանից**:

Ք.ա. VI-III դդ. հայոց մշակույթի մասին խոսելիս չպետք է աչքաթող անել գիրն ու դպրությունը: Հայ դպրության բացակայության պայմաններում, **Ք.ա. IIIդ.** սկսած կիրառվել է հունարենը: Հնագույն հունարեն արձանագրությունները գտնվում են Արմավիրում՝ գրված երկու մեծ քարի վրա, որոնցում կան մի նամակ ուղղված **Երվանդ IV** թագավորին և գրական տեքստեր:

Այսպիսով, հայոց արտադրական կյանքի մնացորդները, հավատավիքները, բանահյուսությունը, նրա բազմադարյան մշակութային կյանքի արգասիք են հանդիսանում և ցույց են տալիս մեր ինքնության և ինքնատիպ մշակույթի շարունակական և անխաթար զարգացումը իր բնաշխարհում:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ձեր կարծիքով որո՞նք են Ք.ա. VI-III դդ հայկական մշակույթի զարգացման նախադրյալները և ինչո՞ւ է ասվում, որ այդ մշակույթն կազմում է ուրարտական մշակույթի շարունակությունը: Փորձեք հիմնավորել ձեր պատասխանը:
2. Ձեր կարծիքով ի՞նչ է նյութական մշակույթը, մշակույթի ի՞նչ բնագավառներ ընգրկում: Փորձեք բնութագրել այն: Բերեք փաստեր ձեր պատասխանի օգտին:
3. Փորձեք բնութագրել գեղարվեստական խեցեղենի հայտնաբերված նմուշները: Ինչպիսի՞ն է ձեր կարծիքը դրանց գեղարվեստական արժեքի վերաբերյալ: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը:
4. Փորձեք բնութագրել Երվանդական թագավորության շրջանի ճարտարապետությունը և քաղաքաշինությունը:
5. Ի՞նչ եք կարծում ինչո՞վ է տարբերվում հոգևոր մշակույթը նյութական մշակույթից, որոնք են նրա բնորոշ գծերը:
6. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ են հին հայերը հոգևոր մշակույթում առաջնային տեղ գրավում դիցաբանական առասպելները և վիպական ավանդազրույցները:
7. Ձեր կարծիքով ինչո՞վ են առանձնանում ժողովրդական բանահյուսության մեջ վիպական զրույցները: Փորձեք պատկերացնել, թե ինչ կլինեք, եթե պահպանված չլինեին այդ գանձերը:
8. Ի՞նչ եք կարծում հայտնաբերված հնագիտական նյութերը և գրավոր աղբյուրներում պահպանված տեղեկությունները հնարավորություն տալիս են խոսելու Երվանդական թագավորության շրջանում երաժշտություն, թատրոն և դպրություն ունենալու մասին: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Լրացրե՛ք «Հայկական մշակույթը» Ք.ա. VI – III դդ. աղյուսակը.

Բնագավառներ	Ճյուղեր	Նմուշներ, գործեր	Գնահատում, արժևորում
Նյութական մշակույթ			
Հոգևոր մշակույթ			

ԹԵՍՏԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

1. Նշվածներից առանձնացնել այն կավե անոթները, որոնք հայտնաբերվել են Հայաստանում հնագիտական պեղումների ժամանակ.
 1. Սափորներ
 2. Պտյակներ
 3. Սկահակներ
 4. Ընպանակներ
 5. Կաթսաներ

2. Ի՞նչ է գտնվել Բասենում Դարոյնքի (Հասան կալա) դամբարաններից մեկում.
- | | |
|-----------------------|-----------------|
| 1. Ոսկյա մանյակ | 3. Կավե սկահակ |
| 2. Մահիկաձև կրծքագարդ | 4. Պղնձյա գավաթ |
3. Երվանդական ժամանակաշրջանի ճարտարապետությունը բաժանվում է՝
1. Հայկականի և ոչ հայկականի
 2. Գյուղականի և պալատականի
 3. Պալատականի և քաղաքայինի
 4. Քաղաքայինի և համայնքայինի
4. Վերակառուցման արդյունքում ինչի՞ է վերածվել Էրեբունու միջնաբերդի տաճարի նախամուտքի (բակի) սյունաշարը.
- | | |
|------------|------------|
| 1. Մառանի | 3. Ախոռի |
| 2. Պահեստի | 4. Դահլիճի |
5. Ուրարտական պետության անկումից հետո նրա ո՞ր քաղաքներն են պահպանել իրենց գոյությունը.
- | | |
|------------------|---------------------------|
| 1. Ռուսախինիլին | 4. Էրեբունի քաղաք-ամրոց |
| 2. Մենուախինիլին | 5. Արգիշտիխինիլի-Արմավիրը |
| 3. Տուշպա-Վանը | 6. Թեյշեբախինին |
6. Նշվածներից ո՞ր քաղաքներն են եղել Մեծ Հայքի մայրաքաղաքը Երվանդական թագավորության անկախության վերականգնումից հետո.
- | | |
|---------------------------|-----------------------|
| 1. Էրեբունին և Արմավիրը | 3. Երվանդաշատը և Վանը |
| 2. Արմավիրը և Երվանդաշատը | 4. Վանը և Մամոսատը |
7. Երվանդական թագավորության անկախության վերականգնումից հետո Հայաստանի տնտեսական, քաղաքական, մշակութային կյանքի կենտրոնը դարձավ՝
- | | |
|-----------------------|------------------------------|
| 1. Արարատյան դաշտը | 3. Սևանի ավազանը |
| 2. Վանա լճի շրջակայքը | 4. Արածանի ակունքների շրջանը |
8. Ք.ա. VI-III դդ. հայոց հոգևոր մշակույթի մեջ առաջնային տեղ է գրվում՝
- | | |
|----------------------|----------------|
| 1. Երաժշտությունը | 3. Կերպարվեստը |
| 2. Բանահյուսությունը | 4. Թատրոնը |
9. Ո՞վ է Երվանդական շրջանի դիցարանի գլխավոր աստվածը.
- | | |
|----------|----------|
| 1. Արամը | 3. Արան |
| 2. Հայկը | 4. Տորքը |
10. Ո՞վ էր Երվանդական շրջանի դիցարանում ուժի, արվեստների և արհեստների հովանավոր աստվածը.
- | | |
|----------|----------|
| 1. Հայկը | 3. Տորքը |
| 2. Միհրը | 4. Տիրը |

11. Ինչի՞ աստվածն էր Արան Երվանդական շրջանի դիցարանում.

- | | |
|---------------------|--|
| 1. Երկնքի և երկրի | 3. Մեռնող ու հարություն առնող բնության |
| 2. Արեգակի և լուսնի | 4. Ռազմի, քաջության, ամպրոպի |

12. Ի՞նչպես էին անվանում հայ մատենագրության մեջ շնակերպ ոգիները.

- | | |
|------------|--------------|
| 1. Հրեշներ | 3. Սատանաներ |
| 2. Քաջքեր | 4. Արալեզներ |

13. Ո՞ւմ հետ միասին է հանդես գալիս դիցարանում Արա աստվածը.

- | | |
|-------------|-------------|
| 1. Ծովինարի | 3. Շամիրամի |
| 2. Անահիտի | 4. Աթենասի |

14. Ո՞ր վիպական ավանդազրույցն է ստեղծվել Երվանդական թագավորության շրջանում.

- | | |
|----------------------------|-----------------------|
| 1. «Արտաշես և Սաթենիկ» | 3. «Տիգրան և Աժդահակ» |
| 2. «Արա գեղեցիկ և Շամիրամ» | 4. «Երվանդ և Արտաշես» |

15. Ի՞նչ երաժշտական գործիք է գտնվել Գառնիից.

- | | |
|----------|-----------|
| 1. Սրինգ | 3. Փանդիո |
| 2. Քնար | 4. Ծնձղա |